

Prema ravnopravnosti: žene na hrvatskom tržištu rada krajem 19. i početkom 20. stoljeća

Tropina, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:004643>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Katedra za povijest hrvatskog prava i države

Marija Tropina

**PREMA RAVNOPRAVNOSTI:
ŽENE NA HRVATSKOM TRŽIŠTU RADA KRAJEM 19. I
POČETKOM 20. STOLJEĆA**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Mirela Krešić

Zagreb, travanj 2023.

Izjava o izvornosti

Ja, Marija Tropina, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključivi autorica diplomskog rada/završnog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

____*Marija Tropina*____

(potpis studenta)

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	4
1. UVOD	6
2. ŽENE NA HRVATSKOM TRŽIŠTU RADA U AUTRO-UGARSKOJ MONARHIJI	7
2.1. Utjecaj Općeg građanskog zakonika na položaj žena u Hrvatskoj.....	7
2.2. Obrazovanje žena u Hrvatskoj u vrijeme Austro-ugarske monarhije.....	11
2.3. Žene radnice u Hrvatskoj u vrijeme Austro-ugarske monarhije.....	16
2.4. Borba za ženska prava u Hrvatskoj u vrijeme Austro-ugarske monarhije	20
3. ŽENE NA HRVATSKOM TRŽIŠTU RADA OD PRVOG DO DRUGOG SVJETSKOG RATA.....	24
3.1. Obrazovanje žena u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svjetskog rata	25
3.2. Žene radnice u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svjetskog rata	28
3.2.1. Odredbe radnog zakonodavstva usmjerene na zaštitu žena.....	30
3.2.2. Nejednake plaće i nemogućnost stjecanja svih zvanja	32
3.3. Borba za ženska prava u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svjetskog rata.....	34
4. ZAKLJUČAK	38
LITERATURA.....	39

**PREMA RAVNOPRAVNOSTI:
ŽENE NA HRVATSKOM TRŽIŠTU RADA KRAJEM 19. I POČETKOM 20.
STOLJEĆA**

SAŽETAK

Položaj žena kroz povijest usko je povezan sa percepcijom muškaraca o tome kakva bi žena trebala biti i što bi trebala raditi. Od svake se žene prije svega očekivalo da postane odlična supruga, majka i domaćica. Zbog toga se mnoge djevojke nisu školovale, a one koje jesu prvenstveno su podučavane vješinama koje će im pomoći u pripremi za njihove uloge supruga i majki. Na tržištu rada bile su isključene iz određenih zanimanja, a poslovi koje su radile bili su slabo plaćeni i odrađeni u lošim uvjetima. Ipak, izbijanjem Prvog svjetskog rata situacija se počela mijenjati. Zbog nedostatka radne snage i naglog razvoja industrijske proizvodnje žene su silom prilika zamijenile muškarce u svim sferama života i pokazale da su sposobne obavljati i tzv. muške poslove. Do tada je Hrvatska bila dio Austro-ugarske monarhije, administrativno podijeljena između austrijskog i mađarskog dijela države, a nakon rata ulazi u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije). U međuratnom razdoblju radi određenih ekonomskih, društvenih i političkih čimbenika, prilike se u Hrvatskoj nisu značajnije promijenile. Dapače, jačanjem ustaškog režima započeti napredak je zastao, s obzirom da se ponovo počela naglašavati patrijarhalna ideologija s ciljem jačanja tradicionalnih rodnih uloga.

Ključne riječi: Hrvatska, tržište rada, plaća, obrazovanje, prava žena, pravo glasa, Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina Jugoslavija

**TOWARD EQUALITY:
WOMEN ON THE CROATIAN LABOUR MARKET AT THE END OF THE 19TH
AND THE BEGINNING OF THE 20TH**

ABSTRACT

The position of women throughout history is closely related to men's perception of what a woman should be and what she should do. Every woman was first and foremost expected to become an excellent wife, mother and housewife. Therefore, many girls did not get an education and those who did were primarily taught skills that would help to prepare them for their roles as wives and mothers. On the labor market, women were poorly paid for the jobs performed in poor conditions and were excluded from certain professions. The situation began to change during the First World War. Until then, Croatia was part of the Austro-hungarian monarchy, administratively divided between the Austrian and Hungarian parts of the country. After the war it became part of the Kingdom of Yugoslavia. Due to the labor shortage and rapid development of industrial production, women replaced men in all spheres of life and showed that they are capable of performing the so-called men's jobs. However, due to certain economic, social and political factors, the situation in Croatia did not change drastically after the First World War. In fact, with the strengthening of the Ustash regime, progress stalled, given that patriarchal ideology was again widely promoted.

Keywords: labor market, education, low wages, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Yugoslavia, housewife, right to vote, First World War

1. UVOD

Primarni zadatak ovog diplomskog rada je odgovoriti na pitanje jesu li pravni sustavi ondašnje Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine SHS/Jugoslavije predstavljali „*odskočnu dasku*“ unaprjeđenju radnih uvjeta i razvoju ženskih prava ili su doneseni propisi ostali „*mrtvo slovo na papiru*“. Nastoji se pronaći razlog zašto su žene ostale u neravnopravnom položaju, unatoč prilikama i inicijativama za modernizaciju. Budući da su činile ukupnu radnu snagu, dostojno parirajući muškarcima, postavlja se pitanje zašto nisu ostvarile jednaka prava na zaposlenje i napredovanje te pravo na jednaka novčana primanja.

Prvi dio rada prikazat će položaj žena na hrvatskom tržištu rada u vrijeme kada je Hrvatska bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije. Započinje s političkim prilikama tog vremena i detaljnim prikazom na koji je način austrijski Opći građanski zakonik iz 1812. utjecao na položaj žena u obitelji, a posljedično i u društvu. Zatim će se prikazati sustav obrazovanja uveden za vrijeme bana Ivana Mažuranića, problemi koji su pritom nastali te razvoj različitih ženskih organizacija. Treći dio ovog poglavlja prikazat će gospodarsko stanje u Hrvatskoj te zakonsku regulaciju položaja žena na tržištu rada. Konačno, poglavlje završava osvrtom na borbu za žensko pravo glasa te utjecaj političkih stranaka na položaj žena u društvu

Drugi dio rada prikazat će vladajuće stanje nakon Prvog svjetskog rata, kada su prekinute sve veze s Austro-Ugarskom Monarhijom. Započinje se prikazom napretka sustava obrazovanja, a nastavlja se opsežnim prikazom radnog zakonodavstva u Hrvatskoj kao dijelu novonastale južnoslavenske države nakon Prvog svjetskog rata. Pritom će fokus biti na propisima usmjerenima na zaštitu žene kao radnice i majke, ali i na općim pitanjima problema nejednakih plaća, nemogućnosti stjecanja svih zvanja i nemogućnosti napredovanja na bolje pozicije. Poglavlje završava prikazom borbe za žensko pravo glasa koja je u tom periodu postala glasnjija te će se dati kratak uvid u djelovanje najpoznatijeg prosvjetno-humanitarnog društva *Seljačka sloga*.

Odgovori na navedena pitanja prikazat će se u Zaključku.

2. ŽENE NA HRVATSKOM TRŽIŠTU RADA U AUTRO-UGARSKOJ MONARHIJI

Za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije (dalje u tekstu: Monarhija) položaj žena na hrvatskom tržištu rada bio je znatno drugačiji od današnjeg. Razdoblje je obilježeno nedostatkom prava žena, uz ograničen pristup obrazovanju i zapošljavanju. Društvene i kulturne norme tog vremena definirale su ulogu žene kao primarno odgovornu za vođenje kućanstva i brigu o obitelji. Takvo stanje prikazao je 1883. godine Blaž Lorković, navodeći; „Žena je dakle tu, ona se smatra jednom polovicom našega života, ona je moć; ali njom se ipak najviše bavi pjesništvo, ona mu je najdraži predmet. Sviet računa s njom samo kao sa činjenicom, ali nepoznaje, neshvaća žene kao veliku priznatu silu, koja živi te ima svoje mjesto i u svietu.“¹

Monarhiju je karakterizirao dvojni sustav vlasti, u kojem su Austrija i Ugarska bile zasebne cjeline s različitim pravnim sustavima. Godine 1867. sklopljena je Austro-ugarska nagodba kojom je protivno hrvatskim interesima Istra s Dalmacijom bila priključena austrijskom, a Hrvatska i Slavonija ugarskomu dijelu novoutemeljene Monarhije.² Godinu dana kasnije sklopljena je Hrvatsko-ugarska nagodba kojom je potvrđena zakonodavna i izvršna autonomija Kraljevine Hrvatske i Slavonije u poslovima unutarnje uprave, bogoštovlja i nastave te pravosuđa. Međutim, nije došlo i do „stvarnog ujedinjenja hrvatskih zemalja u okviru Monarhije“.³

2.1. Utjecaj Općeg građanskog zakonika na položaj žena u Hrvatskoj

Austrijski Opći građanski zakonik (dalje u tekstu: OGZ) iz 1812. godine predstavljao je pravni okvir za razvoj društvenih i gospodarskih odnosa, s ciljem stvaranja jedinstvenog građanskopravnog sustava u cijelom Austrijskom Carstvu, koje je uključivalo i tadašnju Hrvatsku. Zbog toga se i nazivao „općim“ jer je vrijedio za sve državljane neovisno o njihovoj staleškoj pripadnosti.⁴ U Istru i Dalmaciju uveden je u periodu od 1812. do 1820., a u kraljevine Ugarsku te Hrvatsku i Slavoniju carskim patentom iz 1852.⁵ Ostao je na snazi i nakon Prvog

¹ Lorković, B., (2016), *Žena u kući i u društvu*, Gradska knjižnica Dugo Selo, str. 5.

² Čepulo, D., (2021), *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, str. 174.

³ Čepulo, D., (2021), str. 177-179.

⁴ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 13.

⁵ Krešić, M., (2013), *Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 63 No. 5-6, str. 1097.

svjetskog rata, kada je nastupio raspad Monarhije 1918. godine.⁶ Imao je važan utjecaj na pravni položaj žena u Hrvatskoj jer je ženski pravni položaj dijelom izjednačio s pravnim položajem muškaraca, propisujući odredbe u kojima je izričito istaknuta jednakost spolova.⁷ Primjerice, ostaviteljevu imovinu nasljeđivali su njegovi nasljednici neovisno o spolu, a jamac je mogao biti svako tko je imao mogućnost slobodnog upravljanja svojom imovinom, također bez obzira na spol.⁸

Ipak, zakonik je bio rigidan i staromodan u odnosu na ženinu ulogu u obitelji i društvu. Žene u Hrvatskoj imale su ograničena zakonska prava te su bile podvrgnute zakonima i običajima svoje obitelji i zajednice. Smatralo se da su pod skrbništvom svojih očeva ili muževa koji su kontrolirali njihov život i donosili odluke umjesto njih. Vukao je patrijarhalne vrijednosti prošlih vremena te zbog toga nije odgovarao stvarnom stanju u društvu i obitelji niti je zaštitio žene i izjednačio ih u potpunosti s muškarcima. Takvo stanje najviše je dolazilo do izražaja na selu. Iako se uvođenjem OGZ-a provela agrarna reforma, raspale su se kućne zadruge koje su do tada predstavljale temelji egzistencije siromašnog seoskog stanovništva.⁹

U obiteljskim odnosima, prema OGZ-u, muž se smatrao glavom obitelj. Žena je uzimala muževu prezime, stalež i prebivalište.¹⁰ Prema č. 1034., „*Ocu i mužu zakon daje ovlaštenje da zastupa sina i ženu*“.¹¹ Sukladno toj odredbi, muž je bio ženin zakonski zastupnik, odnosno imao je pravo ženu zastupati bez posebne punomoći. Odredba je imala podlogu u prihvaćenom stajalištu da su žene kao djeca te da ne mogu brinuti same o sebi niti financijski pridonijeti kućanstvu, što nije odgovaralo tadašnjoj praksi, pogotovo nakon Prvog svjetskog rata kada je „*zapošljavanje žena postalo masovnije*“.¹² Unatoč tome, napredak u pravnom položaju žene kao partnera vidljiv je po odredbama OGZ-a koje nisu radile razliku između udane i neudane žene.¹³ Zbog toga su stupanjem na snagu OGZ-a prestali važiti svi prijašnji propisi kojima se

⁶ Krešić, M., (2013), *Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 63 No. 5-6, str. 1100.

⁷ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelktualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 231.

⁸ Krešić, M., (2016), str. 232.

⁹ Krešić, M., (2013), str. 1096.

¹⁰ Krešić, M., (2016), str.232.

¹¹ Austrijski građanski zakonik, dostupno na internetskoj stranici (pristupila 15. travnja 2023) https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/AUSTRIJSKI_GRADANSKI_ZAKONIK.pdf.

¹² Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 55.

¹³ Krešić, M., (2016), str. 231.

ograničavala pravna sposobnost neudanih žena kojima ih se stavljalo pod tzv. spolno tutorstvo.¹⁴

Imovinski odnosi bračnih drugova regulirani su na način da je svaki od njih bio vlasnik imovine koju je unio u brak, ukoliko drugačije nije bilo određeno ugovorom.¹⁵ Međutim, ukoliko je postojala dvojba oko određene imovine, odnosno kojem od bračnih drugova ona pripada, smatralo se da pripada suprugu.¹⁶ Iznimka je postojala samo u odnosu na imovinu supruge koja je bila maloljetna, nad kojom je prava i dužnosti skrbnika i dalje imao njen otac bez obzira na činjenicu ulaska u brak.¹⁷ Ukoliko bi maloljetnica imala skrbnika, a ne oca, sud je odlučivao hoće li ta imovina pripasti njenom suprugu ili će ostati u vlasništvu skrbnika.¹⁸ Također, suprug je imao pravo upravljati ženinim mirazom koji se sastojao od gotovog novca, zadužnica, vrijednosnih papira i ostalih potrošnih stvari.¹⁹ Stvari kojima ženin supružnik nije mogao upravljati, ali je imao pravo uživanja bile su pokretne nepotrošne stvari koje su dane u ime miraza, poput konja, te nepokretnine, što ostaje u vlasništvu žene.²⁰

Nakon udaje, od žena se prvenstveno očekivalo da postanu majke. Osim što su žene rađale u lošim uvjetima i bez stručne pomoći te je zbog toga smrtnost pri porođaju bila iznimno velika, OGZ je stavljalo majke u podređen položaj kao roditelja u odnosu pred mužem, odnosno ocem. Priznavala se očinska, a ne materinska vlast. Ukoliko se roditelji nisu mogli složiti oko djetetovog odgoja, „zadnju riječ“ imao je otac. Također, mogao je odrediti i zanimanje svoga djeteta.²¹ Materinska vlast priznavala se samo u odnosu na vanbračnu djecu jer se vanbračnom ocu nije priznavala očinska vlast, no ukoliko bi vanbračni otac procijenio da je majka nesposobna za odgoj djeteta, mogao je oduzeti majci dijete.²² Stoga, materinska vlast priznavala se samo prividno, s obzirom da je pri oduzimanju djeteta jedini važeći standard bila subjektivna procjena vanbračnog oca o majčinoj sposobnosti odgajanja vlastitog djeteta.

¹⁴ Krešić, M., (2013), *Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 63 No. 5-6, str. 231

¹⁵ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 232

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Krešić, M., (2016), str. 233.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 55

²¹ Košutić, K., (2021), str. 57.

²² Eisner, B., Plivarić, M., (1937), *Mišljenja o predosnovi građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju*, Pravničko društvo u Zagrebu, str. 225.

Kod nasljeđivanja, OGZ nije razlikovao slučajeve nasljeđivanja u odnosu na spol ostavitelja. No, prema praksi ostavinskih sudova razlika je ipak postojala, što se vjerojatno temeljilo na činjenici da su pravo na cjelokupnu majčinu ostavinu imala sva djeca neovisno o spolu još u vrijeme feudalizma.²³ Sukladno tome, ukoliko je ostavitelj bila majka, njezina djeca su ostavinu nasljeđivala na jednak način. Na taj način je kćerima bilo zajamčeno nasljedstvo „bez straha od obiteljskih trzavica“ te „s obzirom na dvojbe koje su postojale oko tzv. ženskog prava nasljeđivanja nekretina“.²⁴

U slučaju rastave, prema OGZ-u određeno je posebno vrijeme koje treba proći od završetka prvog braka do ženine ponovne udaje. Ako se žena nije držala roka pri ponovnoj udaji i ako je pritom rodila dijete, djetetu se postavljao „poseban skrbnik radi zaštite njegovih prava.“²⁵ Žena je imala „pravo i na alimentaciju primjerenu muževom imetku i njenom staležu“, do kraja svoga života ili dok se opet ne uda, bez obzira na razlog zbog kojeg je muž prekinuo njihov brak.²⁶ Jednako pravilo vrijedilo je i ako je žena ostavila muža, ponovo bez obzira na razlog.²⁷ Muževa mirovina također je služila kao alimentacija na koju je žena imala pravo nakon muževe smrti sve do ponovne udaje.²⁸ Bez obzira na pozitivnu stranu u kontekstu financijske stabilnosti, ponovo dolazi do izražaja stajalište prema kojem se žene ne mogu brinuti same o sebi niti financijski pridonijeti kućanstvu.

Međutim, OGZ je vrijedio samo u odnosu na građansko-pravne posljedice baka. Nakon potpisivanja Konkordata sa Svetom Stolicom 1855. godine vrijedilo je kanonsko pravo te je na snazi bio „Zakon za ženidbe katolika u carevini austrijskoj i Naputak za duhovne stolove u cesarevini austrijskoj glede stvari ženidbenih“.²⁹ Crkveni brak nije poznavao rastavu, nego tzv. „odvajanje od stola i postelje“. Pritom su supružnici i dalje bili oženjeni u pravnom smislu i nisu smjeli stupiti u brak s drugima, ali su mogli razdvojeno živjeti.³⁰ Primjer takve „rastave“ bio je slučaj u kojem bi muž otišao u svećenike, dok bi žena morala otići u samostan ukoiko je

²³ Krešić, M., (2013), *Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatsko-slavonskih ostavinskih sudova*, 2013, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 63 No. 5-6, str. 14.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Eisner, B., Plivarić, M., (1937), *Mišljenja o predosnovi građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju*, Pravničko društvo u Zagrebu, str. 206.

²⁶ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 62.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Grgić, S. (2020), *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939.*, Sveučilište u Zagrebu Fakultet hrvatskih studija str. 354.

²⁹ Ribić, K. (2019), *Bračno pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju*, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 3.

³⁰ Ribić, K., (2019), str. 25

bila nesposobna uzdržavati se sama, što je bio čest slučaj.³¹ Supružnici su morali tražiti dopuštenje za rastavu prvenstveno od svećenika koji je pritom imao dužnost pomiriti ih, tri puta u razmaku od 8 dana.³² Zatim se morala provesti istraga oko razjašnjavanja činjenice tko je kriv za rastavu, koja se završavala kada bi optužena strana potpisala priznanje uz dva svjedoka koja su to morala posvjedočiti.³³ Zbog navedenih pravila, mnogo parova živjelo je u konkubinatu, trajnoj izvanbračnoj zajednici između žene i muškarca, pri čemu su njihova djeca bila nezakonita.³⁴ Takav položaj posebno je pogađao žene na selu s obzirom na izrazito patrijarhalnu nezaštićenu zajednicu u kojoj su žene i njihova izvanbračna djeca bili podložni verbalnom i fizičkom maltretiranju.³⁵

Sukladno navedenom, žensko stanovništvo Hrvatske suočavalo se sa značajnim izazovima i diskriminacijom u svakodnevnom životu u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, unatoč određenim pozitivnim promjenama. Odredbe Općeg građanskog zakonika bile su dovoljno fleksibilne i neutralne kako bi ih muška populacija mogla okrenuti u svoju korist. Nadalje, zakonik se nije bavio problemima poput obiteljskog nasilja, seksualnog uznemiravanja ili nejednakih plaća, koji su i dalje prisutni u hrvatskom društvu. Također, provedba odredaba bila je neujednačena, a mnoge žene nisu mogle ostvariti svoja nova prava zbog određenih društvenih i ekonomskih prepreka.

2.2. Obrazovanje žena u Hrvatskoj u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije

Za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije žensko obrazovanje u Hrvatskoj bilo je tema od velikog značaja. Obrazovni sustav u Hrvatskoj bio je pod utjecajem obrazovne politike Monarhije, koja je prepoznala važnost obrazovanja u izgradnji i modernizaciji države. Bio je strukturiran oko trostupanjskog sustava koji se sastojao od osnovnog, srednjeg i visokog obrazovanja. Međutim, obrazovanju žena u Hrvatskoj nije se pridavala ista pozornost kao obrazovanju muškaraca.

Obrazovanje žena smatralo se sekundarnim u odnosu na obrazovanje muškaraca, osmišljeno da ih pripremi za njihove uloge supruga i majki te usmjereno na kućanske vještine kao što su kuhanje, čišćenje i briga o djeci. Žene koje su se željele školovati često su nailazile

³¹ Ribić, K. (2019), *Bračno pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju*, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 25

³² Ribić, K., (2019), str. 26.

³³ Ribić, K. (2019), *Bračno pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju*, Diplomski rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 26

³⁴ Dobrovšak, Lj., (2005), *Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj*, Croatica Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovskeg fakulteta u Zagrebu, Vol. 29 No. 56, str. 95.

³⁵ *Ibid.*

na otpor svojih obitelji i društva u cjelini. Od žena se očekivalo da svojim dužnostima supruga i majki daju prednost nad obrazovanjem, a stjecanje obrazovanja smatralo se prijetnjom tradicionalnim rodnim ulogama. Žene koje su se školovale često su bile stigmatizirane, a njihova postignuća nisu bila priznata. Stoga je jedan od značajnih izazova s kojima se suočavaju žene u potrazi za obrazovanjem bio društveni stav prema obrazovanju žena.

Krajem 60-ih godina prošlog stoljeća situacija se počela mijenjati jačanjem liberalne struje čiji je pripadnik bio i kralj Franjo Josip I., koji se suprotstavio konzervativnoj društvenoj struji, Katoličkoj Crkvi i konfesionalnom školstvu.³⁶ Zbog toga je po njegovim vodstvom 1869. godine provedena reforma školstva, „*sankcioniranje austrijskog školskog zakona kojim se omogućilo osnovno obrazovanje za svu djecu bez obzira na nacionalne, vjerske, socijalne i spolne razlike*“.³⁷ Međutim, mreža obrazovnog sustava obuhvaćala je samo „*djevojke iz srednje i više građanske klase koje su nakon završene osnovne škole mogle pohađati više djevojačke škole*“. Većina djevojaka nakon završene osnovne škole prekidala je svoje obrazovanje, pogotovo djevojke sa sela od kojih većina nije završila ni osnovno obrazovanje. Primjerice, 1885. godine u Hrvatskoj i Slavoniji, opću pučku školu pohađalo je 38 820 učenica, dok je više djevojačke škole pohađalo samo 593 djevojaka.³⁸ Glavni razlog bio je u tome što većina hrvatskih obitelji nije mogla podnijeti financijski teret obrazovanja svoje ženske djece.³⁹

Djevojačke više škole imale su glavnu ulogu u oblikovanju ponašanja djevojaka iz srednjih građanskih klasa. Prva djevojačka viša škola otvorena je 1868. godine u Zagrebu.⁴⁰ Tijekom 70-ih godina 19. stoljeća otvorene su i u Karlovcu i Varaždinu.⁴¹ Obrazovni sustav nastojao je odgojiti učenice na način da u njima stvori osjećaj stida i krivnje ako njihovo ponašanje nije besprijekorno, čime se jamčilo i bespogovorno ispunjavanje dužnosti u sklopu obitelji.⁴² Velika pažnja posvećena je i religioznom odgoju jer je pobožnost kao karakteristika imala glavnu ulogu u discipliniranju djevojaka.⁴³ Djevojke koje su nakon četverogodišnje pučke škole nastavljale svoje obrazovanje mogle su ga nastaviti u „*višem djevojačkom gojištu*“

³⁶ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelktualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 235.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Župan, D., (2001.), „*Uzor djevojke*“: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19.st., Izvorni znanstveni članak, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 440.

³⁹ Krešić, M., (2016), str. 235.

⁴⁰ Župan, D., (2001.), str. 440.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Župan, D., (2001.), str. 441

⁴³ Župan, D., (2001.), str. 443

u Zagrebu kod sestara milosrdnica, samostanskoj školi koja je nakon 1874. dobila pravo javnosti.⁴⁴

Nakon završene više djevojačke škole djevojke su svoje obrazovanje mogle nastaviti samo na učiteljskim školama jer nisu imale pravo upisa gimnazija. Prve javne ženske učiteljske škole uvedene su u svibnju 1869. Narodnim školskim zakonom kojim je propisano osnivanje učiteljskih škola odvojeno za muškarce i za žene.⁴⁵ Time se omogućila „jednakost obrazovanja učitelja i učiteljica te poboljšanje društvenog statusa djevojaka koje su odlučile postati učiteljice“.⁴⁶ Radilo se o četverogodišnjoj samostalnoj srednjoškolskoj ustanovi u nadležnosti Odjela bogoštovlja i nastave koja je usvojila moderne pedagoške koncepte.⁴⁷ Po završetku obrazovanja buduće učiteljice polagale su pred povjerenstvom i tzv. „ispit zrelosti“ kojim su stjecale tzv. svjedodžbu zrelosti.⁴⁸

Nakon što je Ivan Mažuranić postao ban u rujnu 1873. godine, zadao je zadaću predstojniku odjela za bogoštovlje i nastavu Pavlu Muhiću da sastavi nacrt za novu školsku osnovu.⁴⁹ Novi školski zakon, koji je smatra prvim hrvatskim školskim zakonom, donesen je 14. listopada 1874. godine, potvrđen od strane kralja Franje Josipa I., pod nazivom "*Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*".⁵⁰ Prema prvom članku toga zakona, „osnovna svrha pučkih škola je religijski i moralni odgoj mladeži, kao i obrazovanje za građanski život“.⁵¹ Zakonom je obvezno osnovno školovanje obuhvatilo svu mušku i žensku djecu, što je bio jedan od preduvjeta za modernizaciju školstva.⁵² Veliki napredak u modernizaciji školstva predstavljala je i činjenica što je prema novom zakonu brigu o odgoju i obrazovanju preuzela država.

Osnovne škole su se dijelile na opće i građanske te se nisu pravile velike razlike između seoskih i gradskih škola, čime se pokušalo izjednačiti sve učenike u obrazovanju bez obzira na

⁴⁴ Župan, D., (2001.), „Uzor djevojke“: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19.st., Izvorni znanstveni članak, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 440

⁴⁵ Govekar-Okoliš, M., (2019), *Obrazovanje učiteljica u slovenskim i hrvatskim zemljama Austro-Ugarske Monarhije – komparativna analiza*, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Izvorni znanstveni članak, str. 570.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Župan, D., *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u hrvatskoj*, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023.): <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>

⁵⁰ Raguž, M., (2010), *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 37 No. 1, str. 88.

⁵¹ Raguž, M., (2010), str. 93.

⁵² Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelktualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 236

mjesto pohađanja škole.⁵³ Građanske škole su bile pretežito „više djevojačke škole koje su od tada bile uključene u sustav pučkog školstva“.⁵⁴ Također, budući da je pohađanje osnovne škole bilo obvezno, roditelji su mogli biti kažnjeni ukoliko nisu svoju djecu slali u školu. Prvo bi dobili opomenu općinskog školskog odbora, zatim novčanu kaznu ukoliko opomena ne bi bila učinkovita te konačno, u slučaju nemogućnosti naplate, i kaznom zatvora u trajanju od jednog do dva dana.⁵⁵ Ukoliko bi se učestalo ponavljalo neslanje djece u školu, prema odredbama austrijskog Općeg građanskog zakonika bilo je moguće i oduzet očinsku vlast nad djetetom, pri čemu bi se djetetu postavljao skrbnik.⁵⁶ Takva stroga pravila vjerojatno su razlog zbog kojeg je porastao postotak pismenih žena 80-ih godina 19. stoljeća, u odnosu na statistiku prije provođenja Mažuranićeve reforme.⁵⁷

Nakon donošenja zakona 1874. godine do početka 20. stoljeća, obrazovanje žena u Hrvatskoj obilježili su određeni pozitivni pomaci. U Zagrebu je 1879. godine osnovana *Šivaća i tiskarska škola*, obrtna škola koja je djevojkama svih staleža omogućila da se poduće ne samo kućanskim i obrtničkim vještinama, već i za trgovačku i knjigovodstvenu djelatnost.⁵⁸ Ipak, stav prema kojem je ženama „mjesto u kući“ i dalje je bio vrlo izražajan, s obzirom na popularnost knjige Davorina Trstenjaka *Dobra kućanica* iz 1880. godine, koja je promovirala stajalište da žene trebaju usvojiti što više „ženskih vještina“ kako bi postale odlične supruge i domaćice. Do 1884. otvorene su građanske više škole u Sisku, Požegi i Osijeku.⁵⁹ Nakon završene više djevojačke škole, djevojkama i dalje nije bio omogućen upis u gimnazije te su svoje obrazovanje mogle nastaviti samo na učiteljskim školama. Tek su 1892. školske vlasti osnovale ženski licej u Zagrebu, kao svojevrsnu žensku gimnaziju.⁶⁰ Zbog toga su učiteljske škole bile iznimno bitne, budući da su omogućile djevojkama stjecanje konkretnih zvanja i stvaranje preduvjeta za ekonomsku samostalnost.⁶¹

Osim učiteljskih škola, još jedan takav primjer bila je i primaljska škola. Ta je škola imala širu društvenu svrhu, s obzirom na visoku stopu mortaliteta roditelja i dojenčadi koje su posljedica loših higijenskih uvjeta u kojima je živjelo hrvatsko seosko stanovništvo. Taj

⁵³ Župan, D., <https://histedu.isp.hr/mazuraniцева-reforma-skolstva/>

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelktualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 236

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Krešić, M., (2016), str. 238

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Župan, D., (2001.), „Uzor djevojke“: obrazovanje žena u Bansknoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19.st., Izvorni znanstveni članak, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 441.

⁶¹ Krešić, M., (2016), str. 240

problem pokušao se riješiti zdravstvenim obrazovanjem budućih primalja, pa je prema Zakonu o osnivanju sveučilišta predviđeni medicinski fakultet morao imati i katedru za primaljstvo.⁶² Primaljsko učilište vodilo se pod nazivom „Kraljevsko primaljsko učilište“ te je djelovalo u sklopu „Bolnice Milosrdnih sestara u Zagrebu“.⁶³ Imala ga je priliku pohađati „svaka žena između 20 i 40 godine, bez obzira je li u braku ili ne, uz uvjet da zna čitati i pisati“.⁶⁴ Također, morala je imati „liječničku potvrdu da je fizički i psihički zdrava te da nije trudna“.⁶⁵ Kasnije se omogućio i upis djevojaka koje nisu pismene, uz potvrdu od vlasti da su „darovite“, budući da se u svakoj općini nastojalo osposobiti barem jednu djevojku za to zanimanje, a mnoge su djevojke sa sela i dalje bile nepismene.⁶⁶ Uvjet pismenost morale su obvezno ispunjavati samo ako su se školovale o vlastitom trošku.⁶⁷

Sveučilište u Zagrebu do početka 20. stoljeća nije otvorilo svoja vrata ženama. Tijekom druge polovine 19. stoljeća žene su mogle studirati „izvan Hrvatske tek u nekoliko europskih gradova te samo na odabranim studijima s ograničenim pravima“.⁶⁸ Filozofski fakultet u Zagrebu, odnosno tadašnji Mudroslovni fakultet, 1895. godine upisuje svoje prve slušačice, među kojima su bile učiteljice Jagoda Truhelka i Marija Jambrišak, poznate tadašnjoj široj javnosti.⁶⁹ Zatim 1901. godine otvara vrata i prvim redovitim studenticama, što je konkretno značilo da su mogle birati između studija iz humanističkih znanosti, poput filozofije i povijesti, iz društvenih predmeta, što je zapravo obuhvaćalo samo pedagogiju, iz prirodoslovno-matematičkih predmeta, poput biologije, kemije, matematike, fizike i sl., te studij biomedicine, odnosno farmaceutski tečaj.⁷⁰ Od svih 158 žena koje su pohađale jedan od studija na Sveučilištu u Zagrebu, diplomiralo ih je samo nešto više od 20.⁷¹ Prva „doktorica znanosti bila je Milica Bogdanovićeve koja je doktorirala na povijesti“.⁷²

⁶² Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, str. 283.

⁶³ Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), str. 284.

⁶⁴ Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), str. 285

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad str. 239.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću*, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 235

⁶⁹ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 235-236

⁷⁰ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 235.

⁷¹ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 236.

⁷² Erceg, S., Tataj, D., (2019), *Položaj žena u Bansknoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, *Essehlist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, Vol. 10 No. 10, str. 82

Bitan element u provječivanju i naborazbi žena bilo je i osnivanje tzv. ženskih organizacija. Te su organizacije radile na promicanju obrazovanja žena i osporavanju tradicionalnih rodnih uloga. Među najstarijim ženskim udruženjima najprije se javljaju Gospojinska udruga za naobrazbu ženskinja 1900. godine i Klub zagrebačkih učiteljica 1902. godine. Njihova djelatnost iskazana je kroz karitativne akcije namijenjene štíćenicama, kulturno-umjetničke programe, izdavačku djelatnost i kroz različite edukativne aktivnosti za njihove članice.⁷³ Također, 1900. godine u Zagrebu izlazi i časopis „Domaće ognjište“, prvi ženski časopis koji je propagirao obrazovanje žena, pokrenut od strane učiteljica okupljenih u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru u Zagrebu.⁷⁴

Zaključno, obrazovanje žena u Hrvatskoj u vrijeme Monarhije bilo je ograničeno, ali je bilo pojedinaca i organizacija koje su radile na proširenju obrazovnih mogućnosti za žene. Obrazovne reforme s kraja 19. stoljeća imale su značajan utjecaj na obrazovanje žena u Hrvatskoj, no još uvijek je bilo mnogo prepreka koje su žene morale svladati. Kroz obrazovni sustav provodila se „politika stvaranja rodnih identiteta“, pri čemu se od djevojaka očekivalo da se razvijaju u dobre supruge, kućanice i majke.⁷⁵ Djevojačke škole su prvenstveno provodile oblikovanje „poželjnih ženskih identiteta“.⁷⁶ Unatoč tim izazovima, obrazovanje žena u Hrvatskoj nastavilo je rasti tijekom 20. stoljeća, a žene su značajno napredovale u dobivanju pristupa obrazovanju i profesionalnim mogućnostima.

2.3. Žene radnice u Hrvatskoj u vrijeme Austro-ugarske monarhije

Gospodarsko stanje u Hrvatskoj za vrijeme Monarhije karakteriziralo je pretežno poljoprivredno gospodarstvo. Hrvatska je još početkom 20. stoljeća bila agrarna i izrazito nerazvijena zemlja čijih je 90% stanovnika živjelo na selu.⁷⁷ Žene su imale ključnu ulogu u poljoprivrednom sektoru, posebno u tzv. maloj poljoprivredi. Ta vrsta poljoprivrede donosila je tzv. malu zaradu koja je pokrivala trgovinu voćem, povrćem, peradi, jajima i mliječnim proizvodima te je predstavljala stalan i nezamjenjiv prihod seljačkog domaćinstva.⁷⁸ No, ženski rad je pritom uglavnom bio neplaćen, a njihov doprinos obiteljskom prihodu često

⁷³ Peić-Čaldarović, D., (1997), *Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.-1941.)*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, str. 492.

⁷⁴ Ivon, K., Blažinović, J., (2016), *Kako bih mogla da budem dobra ili o ženskom pismu Jagode Truhelke*, Izvorni znanstveni rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 53.

⁷⁵ Erceg, S., Tataj, D., (2019), *Položaj žena u Bansknoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, *Essehlist*: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 10 No. 10, str. 88

⁷⁶ Erceg, S., Tataj, D., (2019), str. 86

⁷⁷ Antić, Lj., (2001), *Hrvatska politika u 20. stoljeću*, Hrvatska revija 1, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023): <https://www.matica.hr/hr/322/hrvatska-politika-u-20-stoljecu-20893/>

⁷⁸ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, *Intelektualac, kultura, reforma*: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 233

podcjenjivan, ignoriran i generalno neopažen. Zakonodavna regulacija položaja žena koje su radile u poljoprivrednom sektoru sporo se razvijala s obzirom na vladajuće patrijarhalno okruženje. Smatralo se da je žena „muževa pomoćnica koja mu pomaže u poljoprivredi“ te se zbog toga nije uzimala kao „jednaki partner svoga muža“. ⁷⁹

U gradskim sredinama žene su uglavnom bile zaposlene u tekstilnoj industriji, u kojoj su dominirale male radionice. Pretežito se radilo o ženama nižih društvenih slojeva koje se zapošljavaju zbog egzistencijalnih razloga, kako bi stekle ekonomsku neovisnost. ⁸⁰ Radile su kao „pomoćne radnice, radnice u kemijskoj i tekstilnoj industriji, nasljednice obrta preminulog supruga, krojačice, krčmarice i sluškinje“. ⁸¹ Primjerice, 1880. godine grad Osijek imao je, s obzirom na cjelokupni broj od 3 599 radnika, 799 žena zaposlenih u obrtnim djelatnostima. ⁸² Reissenerova tvornica žigica prije mehanizacije 1873. godine zapošljavala je „15 radnica i 20 radnika“, dok je tvornica konoplja i užarske robe Bele Adamovića-Čepinskog, kraj Osijeka, zapošljavala „preko 150 radnika od kojih su 40% činile žene i djeca“. ⁸³

Uvjeti rada bili su teški, a tvornice su bile pretrpane, slabo prozračene te su nedostajale osnovne sanitarne prostorije. Često su radile i nedjeljom, a godišnji odmor bio je potpuna nepoznanica. ⁸⁴ Također, optuživalo ih se da muškarcima krađu radna mjesta, a njihove niže plaće opravdavale su se apsurdnim tumačenjem da žene jedu i rade manje i sporije od muškaraca, pa im zato treba manje novaca. ⁸⁵ Prva žena koja se založila za „jednake uvjete rada i jednake plaće žena i muškaraca“ bila je učiteljica Marija Jambrišak 1871. godine na Prvom općem hrvatskom učiteljskom zboru u Zagrebu. ⁸⁶

Kod imućnijih obitelji žene su vrlo često radile u domaćim i kućnim poslovima. Potreba za ženskom radnom snagom u domaćim poslovima najbolje je bila vidljiva na primjeru zagrebačkog Gornjeg grada 1890. godine, koji je tada imao 10 858 stanovnika od kojih je sveukupno bilo 694 sluga, pri čemu je bilo 553 žena, odnosno sluškinja. ⁸⁷ Veliki broj sluškinja

⁷⁹ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 28.

⁸⁰ Erceg, S., Tataj, D., (2019), *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, *Essehist*: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 10 No. 10, str. 83

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ De Beauvoir, S., (2016), *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb, str. 135-136.

⁸⁵ Miles, R., (2009), *Ženska povijest svijeta: Tko je skuhao posljednju večeru?*, Europapress holding, Novi Liber, Zagreb, str. 226.

⁸⁶ Piškorić, M., (2020), *Marija Jambrišak: Spisateljica i najvažnija hrvatska pedagoginja*, *Crtice iz povijesti, Ženski trag u povijesti*, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023): <https://belizagrebgrad.com/hr/marija-jambrišak-spisateljica-i-najvažnija-hrvatska-pedagoginja/>

⁸⁷ Erceg, S., Tataj, D., (2019), str. 83

bio je prisutan u prosječnim kućanstvima svih rastućih gradova, kao što su Karlovac, Osijek i Varaždin.⁸⁸ To je jasno prikazala Vilma Vukelić u svojim memoarima, na primjeru prosječnog osječkog kućanstva, navodeći: „*Kuhinjom je vladala izvrsna i autoritativna kuharica, u sobama dobro uvježbana sobarica, za teže poslove pozivana je sluškinja, za veliko pranje vešerica, za dotjerivanje garderobe šnajderica.*“⁸⁹

U ožujku 1872. godine donesen je *Obrtni zakon* koji je regulirao radne odnose. Poznat je po tome što su njime ukinuti cehovi i osnovane obrtne zadruge. Također, sadržavao je i propise o radnicama u tvornicama. Međutim, žene su spomenute samo usputno kao grupa posredno okarakterizirana kao „nesposobna“, kojoj treba vodstvo, svrstana u istu kategoriju s djecom. Zbog toga je u dotičnom zakonu navedeno kako bi se trebale uvrstiti posebne odredbe koje bi uređivale položaj zaposlenih žena.⁹⁰ Ipak, Zakon je određivao da se svaka punoljetna osoba bez obzira na spol može baviti obrtom i trgovinom.⁹¹ Liberalizacija bavljenja obrtom i trgovinom pridonijela je značajnijem sudjelovanju žena u gospodarskim aktivnostima u svojstvu samostalnih subjekata, a ne isključivo preuzimanjem posla nakon smrti supruga.⁹² Navedenoj liberalizaciji pridonio je i OGZ koji nije sadržavao odredbu kojom bi se ženama onemogućilo bavljenje samostalnim djelatnostima, niti odredbu kojom bi se to pravo ograničilo, što je bila praksa mnogih europskih građanskih zakonika u tom razdoblju.⁹³

Konkretna zaštita zaposlenih žena uvedena je u lipnju 1909. godine zakonskim člankom XIX *Zakona o osiguranju obrtnih i trgovačkih nameštenika za slučaj bolesti i nezgode*, s obzirom da je obvezno osiguranje kod bolesti obuhvatilo sve ljude *bez obzira na spol, dob i državljanstvo*.⁹⁴ Prema tom zakonu, žene koje su bile osigurane imale su pravo na „*porodiljsku potporu u visini od pola nadnice koja se mogla povećati i na 75% i produžiti na 8 tjedana*“, a „*besplatnu ljekarsku pomoć*“ za vrijeme poroda imale su i žene bez ikakvog staža.⁹⁵ Ipak, pravo na osiguranje nisu imale žene koje su radile u poljoprivredi, dok su žene zaposlene u državnim poduzećima ostvarivale pravo na posebno osiguranje.⁹⁶

⁸⁸ Erceg, S., Tataj, D., (2019), *Položaj žena u Banskjoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, Essehlist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 10 No. 10, str. 83

⁸⁹ Vukelić, V., (2003), *Tragovima prošlosti*, Naklada zavoda Matice hrvatske, Zagreb, str.125

⁹⁰ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 27.

⁹¹ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 233

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ Košutić, K., (2021), str. 28

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ *Ibid.*

Jedan od primarnih razloga zbog čega su žene bile zaposlene na niskokvalificiranim i slabo plaćenim poslovima je nedostatak mogućnosti obrazovanja. Upravo su putem visokog obrazovanja žene ulazile u društveni život zajednice te su imale bolje mogućnosti kod odabira posla. Primjerice, žene nisu mogle biti braniteljice ili sutkinje u postupku, prvenstveno zbog toga što se nisu mogle ni školovati za te profesije.⁹⁷ Dozvola obavljanja navedenih profesija predstavljala bi preveliki rizik narušavanja tadašnjeg stava prema kojem su takve profesije isključivo rezervirane za muškarce.⁹⁸ Također, *Zakonom o sastavljanju imenika za porotne sudove* iz 1875. godine, žene su izričito isključene iz porotničke službe, budući da je jedna od pretpostavki za obavljanje te službe bila da osoba koja ju obavlja bude muškog spola.⁹⁹ Iako se ovdje zapravo radi o pravu biti porotnikom, a ne o konkretnom zanimanju, odredbe ovog zakona moraju se uzeti u obzir budući da se izričito navodi da ženama „nije mjesto u sudnici“.

Žene koje su bile obrazovane obično su dolazile iz bogatih obitelji te su bile zaposlene kao guvernante ili učiteljice. Posao učiteljice predstavljao je stabilno i sigurno zaposlenje. Također, bilo je i financijski zadovoljavajuće s obzirom da su učiteljice bile jednako plaćene kao učitelji, što je predstavljalo iznimku u odnosu na ostale europske zemlje i ostatak Monarhije.¹⁰⁰ Međutim, posao učiteljice mogao se obavljati samo dok se žena nije udala i osnovala obitelj. U vrijeme vladavine bana Khuen-Héderváryja vrijedila je *odredba o prisilnom celibatu učiteljica*, donesena između ostalog i kako bi se žene *potisnulo s tržišta rada*.¹⁰¹ Stavljena je djelomično izvan snage kada je 1914. godine učiteljicama „*dopuštena udaja za učitelje*“ te uz posebnu dozvolu vlasti i za „*muškarce drugih profesija*“.¹⁰² Upravo zbog te odluke, prije Prvog svjetskog rata, manjkalo je učiteljskog osoblja, pogotovo jer su se mnoge učiteljice „*dobrovoljno odrekle službe*“ kako bi osnovala obitelj.¹⁰³

Važno zanimanje, oduvijek rezervirano za žene, bilo je primaljstvo. U Hrvatskoj su se žene primaljstvom mogle baviti samo sa primaljskom diplomom s nekog od primaljskih učilišta na području Austro-Ugarske Monarhije.¹⁰⁴ Prije početka rada svaka se primalja morala javiti i

⁹⁷ Krešić, M., (2016), str. 243.

⁹⁸ Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 243

⁹⁹ *Ibid.*

¹⁰⁰ Krešić, M., (2016), str.

¹⁰¹ Batina, K., Pokret učiteljica u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 5. travnja 2023): <https://alfaportal.hr/index.php/component/content/article/4041-predmetna-nastava/povijest/1172-pokret-uciteljica-u-hrvatskoj-na-pocetku-20-stoljeca>

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ *Ibid.*

¹⁰⁴ Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, str. 290

nadležnim tijelima, podnijeti svoju diplomu na uvid i jasno prikazati svoje mjesto boravka.¹⁰⁵ Prilikom obavljanja posla od primalje se očekivalo da bude uvijek spremna pomoći lječniku, drugim primaljama te posebno roditeljima kojima je morala biti na raspolaganju 24 sata na dan.¹⁰⁶ Ukoliko bi se utvrdilo da određena primalja „ne ispunjava svoju dužnost ili vodi neuredan život koji nije u skladu s njenom profesijom“, proveo bi se nad njom „disciplinski postupak“ te joj se „na određeno vrijeme ili u potpunosti“ moglo „uskraćivati ovlaštenje bavljenja primaljstvom“.¹⁰⁷ Važno je naglasiti da su se obvezom nazočnosti primalja u svakoj općini pokušali podići higijenski, tj. zdravstveni standardi u kojima su se odvijali porodi, kako bi se smanjila smrtnost roditelja i novorođenčadi te snizila vrlo visoka stopa mortaliteta, posebno izražena na selu.

Sumirajući navedeno vidljivo je da se za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije od žena u Hrvatskoj očekivala tradicionalna uloga u društvu kao domaćice i skrbnice. Međutim, rastom industrijskog gospodarstva i potrebe za kvalificiranom radnom snagom, žene su počele postajati dijelom radne snage u većem broju te je njihova uloga u industrijskom i društvenom razvoju Austro-Ugarske Monarhije postala važna. Iako suočavane sa značajnim izazovima i diskriminacijom na radnom mjestu, uspjele su steći ekonomsku neovisnost i pridonijeti rastu gospodarstva. Njihove borbe utrle su put budućim generacijama žena da uđu u radnu snagu i postignu veću jednakost i mogućnosti.

2.4. Borba za ženska prava u Hrvatskoj u vrijeme Austro-ugarske monarhije

Zbog nedovoljne upućenosti u prava koja su im priznata zakonom, žene su prihvatile svoju realnost u kojoj odluke nisu donosile same za sebe. Kćeri se nisu suprotstavljale svojim očevima i braći te odlukama koje su donosili umjesto njih jer, slijedom navedenog, nisu ni znale kako. Međutim, određeni istaknuti pojedinci toga vremena shvaćali su koliko je važna ženska uloga u javnom životu zajednice. Nova faza borbe za ženska prava započela je na Prvoj učiteljskoj skupštini 1871. godine istupanjem učiteljica Marije Fabković i Marije Jambrišak.¹⁰⁸ Od tada su glavninu borbe za ženska prava žene preuzele na sebe.¹⁰⁹ To su uglavnom bile učiteljice koje su uključivanjem u javni život zajednice i samostalnim privređivanjem prve

¹⁰⁵ Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, str. 290

¹⁰⁶ Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), str. 291.

¹⁰⁷ *Ibid.*

¹⁰⁸ Ograjšek I., (2004), *Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća*, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, Izvorni znanstveni rad, str. 90

¹⁰⁹ *Ibid.*

osvjestile nepravdu i ograničenja koja društvo nameće ženama.¹¹⁰ Važnu ulogu u promicanju ženskih prava i osporavanju tradicionalnih rodni uloga imale su i već spomenute ženske organizacije, koje svoj procvat doživljavaju nakon Prvog svjetskog rata.

Značajnu ulogu imale su i pojedine političke stranke koje su djelovale na području tadašnje Hrvatske. Političke stranke sudjelovale su u oblikovanju politika i zakonodavstva koje je utjecalo na pristup žena radu i ekonomskim mogućnostima. Neke su stranke bile progresivnije u pristupu pravima žena, dok su druge bile konzervativnije. Jedna od najutjecajnijih političkih stranaka u tom razdoblju bila je Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS) utemeljena 1904. godine.¹¹¹ HPSS je bila liberalna stranka koja se zalagala za demokraciju, slobodu i ljudska prava. Platforma stranke uključivala je politike usmjerene na poboljšanje pristupa žena obrazovanju i zapošljavanju. HPSS je podržavao jednake plaće za jednak rad i zalagao se za prava žena na rad u svim zanimanjima.

Pritom se za ženska prava najviše zalagao Stjepan Radić. Zalagao se za izjednačavanje prava muškaraca i žena, ali nije imao podršku svojih suradnika i većine s obzirom na vladajući patrijarhalni mentalitet.¹¹² Zbog toga je i u svojim nastupima bio suzdržan. U Saboru 1910. godine, kada je održao svoj prvi govor, izjavio je da društvo u kojem žena nije postavljena u položaj „*ravnopravne drugarice*“, ne postoji.¹¹³ Unatoč tome, ostao je suzdržan prilikom izražavanja suprotnih stavova od strane svojih suradnika i članova ostalih političkih stranaka. S druge strane, njegov kolega Vladko Maček, od 1906. godine član glavnog stranačkog odbora HPSS-a, 1917. godine na glasovanju Glavnog odbora o novom izbornom zakonu glasao je „*protiv davanja ženama pravo glasa*“, ali nije bio protiv njihovog uključivanja u „*seljački pokret*“.¹¹⁴

Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije (SDSHS) bila je kao i HPSS progresivna stranka koja je dovela u pitanje rodne stereotipe i radila na promicanju sudjelovanja žena na tržištu rada. Radilo se o socijalističkoj stranci koja je podržavala ravnopravnost spolova i zalagala se za prava žena na rad i sudjelovanje u političkom životu. Stranka je bila ključna u donošenju zakona koji štite prava žena na porodiljni dopust, a također je podržavala uspostavu ustanova za brigu o djeci kako bi se ženama omogućilo sudjelovanje u radnoj snazi. Također

¹¹⁰ Ograjšek I., (2004), *Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća*, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, Izvorni znanstveni rad, str. 90

¹¹¹ Krišto, J., (1996), *Hrvatsko 20. stoljeće*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 443.

¹¹² Lempl, D., (2018), *Slika žene u glasilima Seljačke sloge, Sveučilište u Zagrebu*, Filozofski fakultet, Interdisciplinarni diplomski rad, str. 9.

¹¹³ Boban, B., (2006), *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb, str. 282.

¹¹⁴ Lempl, D., (2018), str. 9.

utjecajna stranka u tom razdoblju bila je Hrvatsko-srpska koalicija (HSS). Osim što se zalagala za jednakost srpske etničke skupine s hrvatskim narodom, program ove stranke obuhvaćao je i opće pravo glasa i druge građanske slobode, zaštita radničkih prava, zaštita seljačkog posjeda, financijska samostalnost te ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije.¹¹⁵ Unatoč tome, platforma stranke naglašavala je tradicionalne rodne uloge, ali se podržavalo zaštitno zakonodavstvo, s ciljem ograničavanja radnog vremena žena i reguliranja njihovih radnih uvjeta.

Ključni element moderne demokracije je žensko pravo glasa. Borba za žensko pravo glasa ima dugu i složenu povijest, a u Hrvatskoj je započela upravo tijekom Austro-Ugarske Monarhije. Međutim, od kraja 19- stoljeća pa sve do početka Prvog svjetskog rata žene su bile isključene z političkog procesa te su konkretno pravo glasa na izborima imali samo muškarci. Karakteristike hrvatskog izbornog zakonodavstva od 1848. do 1918. godine bile su većinski izborni sustav, neposredni i posredni izbori, javno glasovanje te određena ograničenja među kojima je bilo i ograničenje aktivnog i pasivnog prava glasa na temelju spola.¹¹⁶

Ipak, Mažuranićevom reformom izbornog sustava, u većem dijelu kontinentalne Hrvatske, žene su prvi put dobile pravo glasa, kada se izborno pravo proširilo na veći broj ljudi i slojeva društva. Odluka je bila usvojena 1875. u Hrvatskom saboru, ali se odnosila samo na dio žena, i to samo na glasanje na lokalnim izborima za gradska vijeća. Na taj su način žene u Hrvatskoj mogle ostvariti pravo glasa, ali to se u praksi ostvarilo samo na lokalnim izborima *Zakonom od 15. srpnja 1881. o izbornom redu za sabor kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* koji je davao pravo svima koji su „navršili 24 godine i stekli zavičajno pravo“.¹¹⁷

Upravo je to trebao biti početak daljnjeg proširivanja prava glasa i na više razine, no dolaskom na vlast bana Khuen-Héderváryja reforma je obustavljena te se pravo glasa ograničilo samo na muškarce i to samo na one imućnijeg statusa. Zbog tih promjena, od 1890. godine pravo glasa je imalo samo oko 2% hrvatskog muškog stanovništva te su smanjenje slobode javnog izražavanja.¹¹⁸ Zbog toga je dotičnog bana često kritizirala i poznata hrvatska spisateljica Marija Jurić Zagorka, prethodnica feministkinja u Hrvatskoj koja je 1903. organizirala prve ženske prosvjede za pravo žena.

¹¹⁵ Krišto, J., (1996), *Hrvatsko 20. stoljeće*, str. 444.

¹¹⁶ Čepulo, D., (2002), *Izborna reforma u Hrvatskoj 1875 – liberalizam, antidemokratizam i hrvatska autonomija*, Izvorni znanstveni rad, Zbornik pravnog fakulteta, Godina 52 – Broj 3-4, str. 669

¹¹⁷ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 17

¹¹⁸ *Ibid.*

Takvo stanje vladalo je sve do 1910. godine kada je donesen novi Izborni zakon, najvažnije postignuće u tom razdoblju.¹¹⁹ Prema tom zakonu svako tko je završio više ili visoko obrazovanje imao je pravo glasa, snižen je imovinski i porezni cenzus kod svih kategorija birača te je uklonjeno posredno biranje, čime se postotak stanovništva s pravom glasa uvećao za 6%.¹²⁰ Ipak, navedene odredbe nisu se odnosile na žensku populaciju stanovništva. Zakon je predviđao da izbornik mora biti „hrvatske pripadnosti“, „zavičajnik općine Kraljevine Hrvatske i Slavonije“, „punoljetan“ te ne smije biti „isključen ni izuzet od izbornog prava“.¹²¹ Na taj se suptilan i indirektan način žene izuzelo iz skupine aktivnih birača.

U suštini, žene nisu bile važne za tadašnje zakonodavce već „amorfna skupina koja se smatrala produženom rukom muškaraca“.¹²² Položaj žene u obitelj ostao je njezino osnovno i društveno i statusno određenje. Nepopularnost dotične tematike u vrijeme kada se diljem Europe stvaraju organizacije sufražetkinja može se pripisati društvenoj zaostalosti sredine u kojoj je vladala ekonomska kriza te nepostojanju konkretnih programa borbe za prava žena od strane političkih stranaka.¹²³ Prostor za napredak otvara se tek nakon Prvog svjetskog rata, kada borba za ženska prava postaje jača i glasnija.

¹¹⁹ Čepulo, D., (2021) *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, str. 206.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ Zakon o izbornom redu kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pitanja i odgovori, (1910), Hrvatska (1868-1918) Zakoni, Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu, Zagreb, str. 4.

¹²² Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad, str. 17.

¹²³ Ograjšek I., (2004), *Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća*, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, Izvorni znanstveni rad, str. 99

3. ŽENE NA HRVATSKOM TRŽIŠTU RADA OD PRVOG DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

Položaj žena na hrvatskom tržištu rada u razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata oblikovali su različiti čimbenici, uključujući ekonomske uvjete, kulturne norme i političke promjene. Zbog nedostatka radne snage i naglog razvoja industrijske proizvodnje, žene su počele mijenjati muškarce u svim sferama života. Ipak, situacija u Hrvatskoj nije se drastično promijenila jer su tadašnje vlasti nastojale sačuvati svoj položaj moći. Ignorirale su se modernističke ideje vanjskog svijeta i izbjegavale rasprave oko poboljšanja položaja žena u društvu. Takvo stanje nastavilo se i jačanjem ustaškog režima, budući da se promovirala patrijarhalna ideologija.

Krajem Prvog svjetskog rata 1918. godine prekinute su sve veze s Austro-Ugarskom Monarhijom te je proglašena Država Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje u tekstu: Država SHS). Nova država sastojala se od zemalja bivše Austro-ugarske monarhije na kojima su živjeli južnoslavenski narodi, na čelu s Narodnim vijećem SHS. Dok je bezuspješno pokušavala dobiti priznanje, politički predstavnici srpskog stanovništva vodili su pregovore o ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom. Prvoprosinačkim aktom 1918. godine u Beogradu srpski regent Aleksandar Karađorđević proglašava ujedinjenje i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje u tekstu: Kraljevstvo SHS), čime Država SHS prestaje postojati.

U Kraljevini SHS vladao je pravni partikularizam. Sastojao se od šest pravnih područja; hrvatsko-slavonskog, slovensko-dalmatinskog, bivšeg ugarskog područja koji je obuhvaćao područje Međimurja, Prekomurja, Baranje, Bačka i Banata, srbijanskog i crnogorskog te bosansko-hercegovačkog područja, pri čemu je svako područje imalo vlastiti način provođenja političkih prava i različit stupanj razvijenosti tih prava.¹²⁴ Takav pravni partikularizam vrijedio je i kasnije u Kraljevini Jugoslaviji, koja sve do donošenja Vidovdanskog ustava 1921. godine nije imala osnovni državni zakon.¹²⁵

¹²⁴ Kosnica, I., Protega, M., (2019), *Politička prava u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: razvoj temeljnih obilježja*, Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, Vol. 35 No. 1, str. 145- 146.

¹²⁵ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, str. 5-6.

3.1. Obrazovanje žena u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svjetskog rata

Na prostoru današnje Hrvatske u periodu između Prvog i Drugog svjetskog rata školstvo i prosvjeta zadržali su naslijeđene organizacijske strukture, utemeljene na austrougarskim odnosno hrvatskim školskim zakonima i propisima. U Hrvatskoj i Slavoniji vrijedili su zakoni s kraja 19. stoljeća, uz određene izmjene donesene upravnim putem.¹²⁶ Tadašnja vlast bila je zainteresirana za školstvo samo zbog centralizacije te stvaranja jedinstvenog školskog sustava.¹²⁷ Ipak, bez obzira na stagnirajuće stanje u školstvu, broj nepismenog stanovništva gotovo se prepolovio. Dok je 1880. godine u Hrvatskoj i Slavoniji bilo „77,9% nepismenog stanovništva, do 1910. godine taj se broj smanjio na 48%, a do 1921. na 37,5%“.¹²⁸ Stopa nepismenosti prosječno je padala „10% po desetljeću, a razlika između muškaraca i žena bila je oko 15-20%“.¹²⁹

Tek su 1929. godine u Kraljevini Jugoslaviji doneseni zakoni o osnovnim i srednjim školama. Osnovne, odnosno pučke škole od tada su se nazivale „narodne“ škole te se proklamiralo obvezno osmogodišnje školovanje.¹³⁰ Narodne škole uglavnom su bile mješovite, pri čemu je „udio dječaka iznosio 54%, a udio djevojčica 46%, no bilo je i zasebnih muških i ženskih narodnih škola“.¹³¹ Nakon završene narodne škole, o daljnjem školovanju djece odlučivali su roditelji, koji su uglavnom slali svoju djecu na daljnje školovanje zbog loših prilika za napredak u poljoprivredi ili industriji. Zbog toga je na srednje škole bila velika navala, što se nije sviđjelo tadašnjoj vlasti, pa su u periodu od 1929. do 1937. godine mnoge srednje škole zatvorene.

Školovanje učitelja i učiteljica produžilo se na pet godina *Zakonom o učiteljskim školama* iz listopada 1929. godine. Nakon pet godina polagao se „učiteljski diplomski ispit“ i stjecala se „kvalifikacija učitelja narodne škole“.¹³² Godine 1931. donesen je i privremeni nastavni plan za učiteljske škole Kraljevine Jugoslavije, kojim su propisana sveukupno 23 predmeta, na način da su „u prve 3 godine bila predviđena po 32 sata nastave tjedno, u četvrtom

¹²⁶ Rosandić, J., (2013), *Razvoj školstva od šezdesetih godina 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća*, Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku, Filozofski fakultet, str. 17

¹²⁷ *Ibid.*

¹²⁸ Ujaković, B., (2003), Udžbenici za opismenjivanje odraslih u prvoj polovici XX. stoljeća, *Anali za povijest odgoja*, vol. 2, Zagreb, str. 241.

¹²⁹ Rudančić, M., (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad, str. 18

¹³⁰ Rudančić, M. (2017), str- 19-20.

¹³¹ Rudančić M, (2017), str. 20.

¹³² Miljković, D., Batinić, Š., (2010), *Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940.*, Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju, Vol. 152 No. 3-4, str. 512.

31, a u petom 30 sati“.¹³³ Ipak, tijekom godina smanjivao se broj učiteljskih škola. Također, mnogi polaznici, odnosno polaznice, zbog loših ekonomskih prilika nisu imale novaca za školarinu, a zbog straha da će ostati nezaposlene nakon završetka školovanja bile su odane jugoslavenskom režimu.¹³⁴

Unatoč navedenim problemima u školstvu, napredak je bio vidljiv u sklopu fakultetskog obrazovanja. Na Sveučilištu u Zagrebu otvaraju se novi fakulteti te broj studenata raste, prvenstveno zbog sve veće potrebe za obrazovanim kadrovima i radnicima u državnoj administraciji.¹³⁵ U sklopu toga značajno raste i broj žena na fakultetima, kojih je prije Prvog svjetskog rata bilo u neznatnom dijelu. Tako se još za vrijeme Prvog svjetskog rata 1917. godine otvara Medicinski fakultet, a dvije godine kasnije Gospodarsko-šumarski fakultet.¹³⁶ Zatim se 1924. godine otvara jedini Veterinarski fakultet u državi, a farmaceutski tečaj na Filozofskom fakultetu 1928. godine prerasta u četverogodišnji studij. Također se 1919. osniva Viša pedagoška škola, zatim godinu dana kasnije Ekonomska komercijalna visoka škola, a 1921. godine Muzička akademija te počinje djelovati Akademija likovnih umjetnosti.¹³⁷ Ekonomska komercijalna visoka škola dobila je 1925. godine status fakulteta, ali je tijekom čitavog razdoblja ostala izvan Sveučilišta.¹³⁸ Također, u Zagreb počinju dolaziti i studenti iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Slovenije koji su gravitirali prema sveučilištima u Beču ili Grazu, a bilježi se i povećan broj studenata iz Vojvodine, Srbije i Crne Gore.¹³⁹

Bitno je napomenuti da je Vidovdanski ustav, inspiriran mnogim demokratskim ustavima toga vremena, garantirao „jednaku mogućnost obrazovanja svim građanima Kraljevine Jugoslavije“.¹⁴⁰ To je značilo da su ženama dostupni gotovo svi postojeći studiji u državi, kao i oni koji su se tek trebali osnovati.¹⁴¹ Jedini fakulteti Zagrebačkog sveučilišta koje žene nisu pohađale bili su studiji teologije, odnosno Bogoslovni i Pravoslavni bogoslovni

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Rosandić, J., (2013), *Razvoj školstva od šezdesetih godina 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća*, Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku, Filozofski fakultet, str.20

¹³⁵ Rudančić, M., (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad, str. 21

¹³⁶ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću*, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 238

¹³⁷ Rudančić, M., (2017), str. 21

¹³⁸ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 239

¹³⁹ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću*, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 238

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Ibid.*

fakultet.¹⁴² No, za taj studij nisu bili zainteresirani niti muškarci, s obzirom da se Pravoslavni bogoslovni fakultet nakon četiri godine rada, od 1920. do 1924. godine, morao „*ukinuti zbog premalog interesa*“.¹⁴³ Osim toga, u Zagreb počinju dolaziti i studenti iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine te Slovenije koji su gravitirali prema sveučilištima u Beču ili Grazu a studiji medicine i veterine, a bilježi se i povećan broj studenata iz Vojvodine, Srbije i Crne Gore.¹⁴⁴ Također, u međuratnom razdoblju poduzele su se mnoge administrativne mjere kojima je cilj bio ujednačiti sveučilišnu nastavu u Jugoslaviji. Značajne reforme provele su se 1926. godine kada je ministar prosvjete bio Stjepan Radić. Tada se „*rekonstruirala uprava Sveučilišta, izmijenila imena fakulteta na način da Pravoslavni i državoslovni postaje Pravni fakultet, Mudroslovni se preimenuje u Filozofski fakultet, a Liječnički u Medicinski fakultet, te se reformirao način izvođenja nastave i polaganja diplomskih i doktorskih ispita*“.¹⁴⁵

U vrijeme rata i netom nakon njega 5 do 7% žena je upisano na studij, 1925. godine ih je već 15%, a 1940. već skoro 25%.¹⁴⁶ Krajem tridesetih godina prošlog stoljeća, najmanje studentica bilo je na Veterinarskom i Tehničkom fakultetu, a najviše na Višoj pedagoškoj školi te na Filozofskom fakultetu, gdje su preko 50% studenata činile žene.¹⁴⁷ Nadalje, na Muzičkoj akademiji je bilo 44% žena, na Akademiji 27%, na Ekonomsko komercijalnoj visokoj školi 25%, na Medicinskom fakultetu 23%, a na Poljoprivredno-šumarskom 17%.¹⁴⁸ Konačno, na Pravnom fakultetu bilo je 13% žena, što je u odnosu na ostale fakultete i činjenicu da je četvrtina svih studenata upisala Pravni fakultet, malo.¹⁴⁹ Logično je, s obzirom na tadašnje društvo, da je najviše studentica bilo na Višoj pedagoškoj školi, a najmanje na Tehničkom fakultetu. Zbog toga je bitno spomenuti Vjeru Marjanović Krajovan, prvu ženu koja je doktorirala tehničke znanosti na Tehničkom fakultetu.¹⁵⁰

Polaznice Zagrebačkog sveučilišta vodile su aktivan društveni i kulturni život. Studentska scena sadržavala je mnoge udruge koje su okupljale studente na političkoj, religijskoj, kulturno-umjetničkoj ili sportskoj bazi. Tijekom Kraljevine Jugoslavije postojala su ukupno 3 ženska studentska društva; Jugoslavenski klub akademičarki osnovan 1920. godine i

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 239

¹⁴⁴ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 238

¹⁴⁵ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), str. 241

¹⁴⁶ Rudančić, M., (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad, str. 22

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Rudančić, M., (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad, str. 22

¹⁵⁰ *Ibid.*

dva Udruženja sveučilištarki iz 1933. i 1935. godine.¹⁵¹ Također, polaznice Sveučilišta su počele osnivati i razne studentske sekcije ženskih društava, poput omladinske sekcije Ženskog pokreta.¹⁵² Te su udruge i sekcije promicale feminističke ciljeve i žensko obrazovanje, ali su se studentice prvenstveno organizirale u svrhu „*promocije vlastitog položaja i druženja*“.¹⁵³

Pozitivan aspekt očituje se i u tome što se žene u ovom razdoblju nastavljaju okupljati u mnoga ženska društva koja su zagovarala žensku naobrazbu i ravnopravnost. Primjerice, u Zagrebu je djelovalo Društvo Hrvatska žena, Udruga hrvatskih učiteljica u Zagrebu, Klub likovnih umjetnica, Društvo diplomiranih sestara pomoćnica, Klub Domaćica i mnoga druga društva, sa različitim stručno-profesionalnim radom i programima.¹⁵⁴ Također, u Beogradu su osnovane Alijansa ženskog pokreta, Narodni ženski savez SHS/Jugoslavenski ženski savez i Udruženje univerzitetski obrazovanih žena, tri organizacije koje su nastojale povezati sva ženska društva na prostoru tadašnje Kraljevine SHS, s ciljem borbe za ženska prava i ravnopravnost.¹⁵⁵

3.2. Žene radnice u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svjetskog rata

Novoosnovana Kraljevina Jugoslavija suočila se sa značajnim gospodarskim izazovima, visokom razinom nezaposlenosti i teškim industrijskim sektorom. Žene su i dalje bile zaposlene u industrijama kao što su tekstilna industrija, proizvodnja hrane i kućanske usluge, ali je njihovo sudjelovanje u radnoj snazi bilo ograničeno nedostatkom mogućnosti za obrazovanje i osposobljavanje, kao i navedenim kulturološkim očekivanjima da bi žene trebale dati prednost svojim kućanskim obvezama.

Krajem 1926. godine na području Hrvatske i Slavonije bilo je preko 1340 industrijskih poduzeća, od koji je 56 bilo tekstilnih tvornica.¹⁵⁶ Iako je tekstilna industrija po broju tvornica bila na šestom mjestu, kada se uzme u obzir tvornica po kapitalu te radnoj i pogonskoj snazi, tekstilna industrija svakako je prednjačila spram ostalih industrija.¹⁵⁷ Na području Hrvatskog zagorja i Međimurja osnivaju se velike tekstilne tvornice nakon donošenja carinske zaštitne

¹⁵¹ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću*, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 254

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ Šubić Kovačević, I., (2016), *Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927.*, Politička misao, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 107.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ Kolar-Dimitrijević, (1984), *Privredna kretanja, zaposlenost i nezaposlenost radništva Savske banovine 1929 – 1939.*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Izvorni znanstveni rad, str. 173

¹⁵⁷ *Ibid.*

tarife koje zapošljavaju mnogo slabo plaćenih radnica sa sela koje rade na istrošenim stojevima uvezenima iz inozemstva.¹⁵⁸ U tom periodu počele su se javljati i nove industrije, posebice u području turizma i proizvodnje. Žene su bile zaposlene u sve većem broju u tim sektorima, posebno na poslovima koji su smatrani prikladnijim za žene, poput činovničkih pozicija. Međutim, taj porast udjela zaposlenih žena pripisuje se samo ekonomskom razvitku, a ne i političkim razlozima.¹⁵⁹

Žene koje su bile visokoobrazovane najčešće su se nalazile u *gimnazijama, bibliotekama, bolnicama, ministarstvima, općinama, stanicama za poljoprivredu, higijenskim zavodima itd.*¹⁶⁰ Zajednički element svih navedenih struka bilo je činjenica da su se te žene uglavnom „zapošljavale u državnim i općinskom službama, gdje su uživale ista prava kao muške kolege“.¹⁶¹ Primjerice, od 21 zagrebačke diplomirane kemičarke 3 od 6 zaposlenih bilo je zaposleno u javnim službama.¹⁶² Privatan sektor uglavnom je bio neprobojan te su mnogi privatnici uvjetovali da osoba koja se prijavljuje za posao mora biti muškog spola. Izuzetak su bile farmaceutkinje koje su se „u većem postotku zapošljavale u privatnom sektoru, najčešće kao zaposlenice, a rijetko kao vlasnice ljekarni“.¹⁶³ Farmaceutkinje su činile „trećinu ukupnog broja magistara farmacije i polovinu diplomiranih farmaceuta u Zagrebu, a tek oko 5% vlasnika ljekarni bile su žene“.¹⁶⁴

Važno je napomenuti da je Kraljevina Jugoslavija naslijedila pravni sustav prethodnog razdoblja koji je štitio principe očinskog i muževa autoriteta te promovirao sliku muškarca kao primarnog hranitelja obitelji. Zakoni su se često proizvoljno tumačili na štetu žena. Tome je pridonio i uspon fašizma u Europi tridesetih godina prošlog stoljeća. Ustaški režim, koji je došao na vlast u Hrvatskoj 1941., promovirao je izrazito patrijarhalnu ideologiju koja je nastojala ograničiti sudjelovanje žena u javnom životu i ojačati tradicionalne rodne uloge. Žene su bile poticane da se usredotoče na svoje kućanske dužnosti te bile su isključene iz mnogih profesija i djelatnosti.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ Ograjšek Gorenjak, I., (2014), *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb, str. 88.

¹⁶⁰ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967.* Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 242

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ *Ibid.*

¹⁶⁴ *Ibid.*

3.2.1. Odredbe radnog zakonodavstva usmjerene na zaštitu žena

Nakon Prvog svjetskog rata, grana koja je najviše napredovala je grana radnog zakonodavstva koja se usredotočila na zaštitu žena kao trudnica, dojilja i majki i na posebnu zaštitu u pogledu regulacije radnih sati i zabrane noćnog rada. Bez obzira na zaposlenost žena, mišljenje da je majčinstvo ženina najvažnija uloga i dalje je bilo duboko ukorijenjeno u društvu. Jedini problem je bio u tome što se većina novih regulativa nije primjenjivalo u praksi niti su se za to stvorili konkretni planovi i rješenja.

U svibnju 1922. godine donesen je prvi zakon koji je temeljito uređivao položaj žene prije i nakon trudnoće, pod nazivom *Zakon o osiguranju radnika za slučaj bolesti, iznemoglosti, starosti, smrti i nesreće*. Njime su osigurane radnice, dva mjeseca prije i poslije poroda, imale „pravo na potporu u iznosu od tri četvrtine nadnice, financijsku pomoć u iznosu od 14 dnevnih nadnica za živo rođeno dijete te pravo na dodatnu naknadu za dojenje u iznosu od pola nadnice u roku od 30 tjedana nakon proteka 2 mjeseca od poroda“.¹⁶⁵ Također, situacija u kojoj žena nije mogla dobiti, potvrđena od strane liječnika, nije stvarala problem jer su te žene dobivale dječju hranu u vrijednosti do iznosa potpore za dojenje.¹⁶⁶ Osim osiguranih radnica, ovim zakonom pravo na potpore imale su i supruge osiguranih radnika. One su imale pravo na potporu u vrijednosti od 1,5 dinara dnevno četiri tjedana prije i poslije poroda te pravo na potporu kojom će moći opremiti svoje dijete.¹⁶⁷ Jedino ograničenje koje je postojalo je zabrana zarađivanja u tom periodu, što je jednako vrijedilo i za osigurane radnice i za žene osiguranih radnika.¹⁶⁸ Ukoliko bi žena u tom periodu dodatno zarađivala, izgubila bi pravo na propisane potpore.¹⁶⁹

Mjesec dana kasnije donesen je i drugi zakon koji je uređivao ovu materiju; *Zakon o zaštiti radnika*. Tim zakonom uvedena je još jača zaštita žena s obzirom da je „ženama zabranio rad u roku od 2 mjeseca prije i poslije porođaja te je zabranio poslodavcima da otpuste ženu koja je zbog svog lošeg zdravstvenog stanja bila na porodiljnom duže od 2 mjeseca“.¹⁷⁰ Novost su bile i *plaćene pauze za dojenje* kao i posebna obveza poslodavaca izgraditi posebne smještaje u kojima su se čuvala djeca radnika, ukoliko je poslodavac imao „više od 100 zaposlenih

¹⁶⁵ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, str. 33

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ *Ibid.*

¹⁶⁸ Đuranović-Janda, S., (1960), *Žena u radnom odnosu*, Zagreb: Naprijed Zagreb, str. 123

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, str. 33.

radnika“, od kojih je „barem njih 25 imalo djecu“ koju je za vrijeme radnog vremena trebalo nekako zbrinuti.¹⁷¹ Također, odredbe tog zakona odnosile su se na sve žene bez obzira na narodnost i bračni status i na svako dijete bez obzira je li rođeno u braku ili izvan njega.¹⁷² Ipak, u praksi je situacija bila drugačija, s obzirom da se pauza za dojenje skoro nikad nije uzimala jer su majke bile na porodiljnom dopustu, a izgradnja posebnih smještaja za djecu od strane poslodavaca nije bila potrebna.¹⁷³

Zatim je 1931. godine donesen *Zakon o izmjeni odredaba zakona o osiguranju radnika od 14. maja 1922. godine koje se odnose na davanje potpora za slučaj porođaja*, kojim se cijeli sistem davanja potpora postrožio.¹⁷⁴ Prvenstveno je sužen opseg ljudi koji su mogli primati potpore samo na žene koje su živjele s mužem i koje nisu zarađivale, bez obzira jesu li partneri bili u braku ili ne.¹⁷⁵ Morale su biti članice osiguranja minimalno pola godine ili 90 neprekinutih dana prije porođaja.¹⁷⁶ Također, pravo na potporu prije i poslije poroda žene više nisu imale 2 mjeseca, nego 6 tjedana, dok su potpore za dojenje smanjene s 20 na 12 tjedana.¹⁷⁷ Odredba o trajanju porodiljnog dopusta u razdoblju od 6 tjedana nalazila se i u Zakonu o činovnicima, donesenog iste godine.

Osim navedenih zakona, na položaj žena kao trudnica, dojilja i majki značajno su utjecali i određeni pravilnici, doneseni 30-ih godina prošlog stoljeća. Primjerice, 1937. godine donesen je *Pravilnik o osiguranju potpora za slučaj bolesti, iznemoglosti, starosti i smrti ili nesreće* prema kojem su rodilje uživale „besplatnu njegu u bolnici u vrijeme porodiljnog, najviše u trajanju od 8 dana, pri čemu su bili osigurani i troškovi liječenja u slučaju iznenadnih tegoba“.¹⁷⁸ Nadalje, Pravilnikom bratinske blagajne iznos potreban za opremu djeteta povisio se na 300 dinara te se isplaćivao netom nakon rođenja.¹⁷⁹ Ipak, jedan od najpoznatijih pravilnika bio je i *Pravilnik o djelokrugu zavoda za zdravstvenu zaštitu majke i djece* iz 1930. godine, koji je propisivao konkretne mjere kojima bi se poboljšao ženin položaj kao majke¹⁸⁰ Te su se mjere

¹⁷¹ Đuranović-Janda, S., (1960), *Žena u radnom odnosu*, Zagreb: Naprijed Zagreb, str. 122.

¹⁷² Košutić, K., (2021), str. 34.

¹⁷³ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 122.

¹⁷⁴ Košutić, K., (2021), str. 34.

¹⁷⁵ Košutić, K., (2021), str. 35.

¹⁷⁶ Košutić, K., (2021), str. 34.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ Đuranović-Janda, S., (1960), *Žena u radnom odnosu*, Zagreb: Naprijed Zagreb str. 126.

¹⁷⁹ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 125.

¹⁸⁰ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 126.

konkretno odnosile na Savjetovalište koje je imalo „*aktivnu ulogu posrednika između žena i institucija koje su sprovodile ženska prava*“.¹⁸¹

Bitne promjene uvedene su nakon Prvog svjetskog rata i u pogledu regulacije radnih sati i zabrane noćnog rada, pri čemu je glavnu riječ imala Međunarodna konferencija rada koja je 1919. godine donijela *Konvenciju br. 4) o zabrani noćnog rada žena* i *Preporuku o saturnizmu*, kojom se zabranio rad žena i djece u poslovima s olovom kako ne bi došlo do trovanja. Ženama se zabranio noćni rad i rad u poslovima koji su štetni što je direktno predstavljalo i zaštitu žene kao majke.¹⁸² Zatim je 1921. donesena *Preporuka (br. 13) o zabrani noćnog rada žena u poljoprivredi*, kojom se zahtijevalo da se ženama koje rade poljoprivredne poslove omogući neprekinuti odmor od 9 sati.¹⁸³ Ipak, unatoč implementaciji ovih pravila, praksa se ponovo pokazala drugačijom jer se ta pravila nisu poštivala.

Sukladno navedenom, vidljivo je kako su žene nakon Prvog svjetskog rata u vrijeme Kraljevine Jugoslavije bile zaštićene „samo na papiru“. Bez obzira na adekvatnu formulaciju odredbi, programi i instrumenti koji bi se primjenjivali u stvarnosti nisu uopće bili razrađeni. Osim toga, sam radnički pokret nije posvetio dovoljnu pažnju položaju i pravima zaposlenih žena, već se bavio svojim unutrašnjim problemima i neslaganjima.¹⁸⁴

3.2.2. Nejednake plaće i nemogućnost stjecanja svih zvanja

Trend nejednakih plaća žena i muškaraca te nemogućnost žena u stjecanju svih zvanja, kao i nemogućnost napredovanja, nastavio se i nakon Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj kao djelu Kraljevine Jugoslavije. Zbog nejasnih formulacija odredaba zakona i različite regulacije zakonodavstva i prakse, na mnogo načina bilo je moguće ograničiti pravo žena na jednaku plaću i pravo stjecanja svih zvanja koja su mogli steći i muškarci.

U kontekstu jednakih plaća, opća odredba koja bi određivala da žene imaju pravo na jednaku plaću kao muškarci nije postojala ni na ustavnoj ni na zakonskoj razini, bez obzira na „*utjecaj Međunarodne organizacije rada i odredbe mirovnog ugovora u kojem se utvrđuje pravo na jednaku plaću za rad jednake vrijednosti*“.¹⁸⁵ U praksi su žene redovito primale manju plaću od muškaraca, što je vidljivo prema podacima 1936. godine, kada je najviša prosječna satnica muškaraca u grafičkoj industriji iznosila 37,46 dinara, dok su žene dobivale najviše

¹⁸¹ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, str. 35.

¹⁸² Đuranović-Janda, S., (1960), str. 71.

¹⁸³ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 70.

¹⁸⁴ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 127.

¹⁸⁵ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 67

28,26 dinara.¹⁸⁶ U veljači 1937. godine donesena je *Uredba o utvrđivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži*, kojom je određena „minimalna naknada koja se radniku treba isplatiti bez obzira na spol“, što je predstavljalo svojevrsan napredak s obzirom da ženina naknada za rad nije smjela biti manja od propisane minimalne naknade.¹⁸⁷ Ipak Uredba je donesena u vrijeme krize kako bi se zaustavio kontinuirani pad naknada za rad, a ne kako bi se uvažilo ženino pravo na jednaku plaću.¹⁸⁸

Nemogućnost žena u stjecanju svih zvanja često se opravdavao činjenicom da su određeni poslovi za žensku populaciju štetni. Zabrana rada na poslovima koji su predstavljeni štetnima za žene određena je *Zakonom o zaštiti radnika* iz 1922. godine u kome je predviđeno da ministar socijalne politike propisuje uvjete koje žene moraju ispunjavati da bi se mogle zaposliti u određenim poduzećima te uvjete po kojima će se ženama moći i zabraniti rad u određenim poslovima.¹⁸⁹ Ostali zakoni doneseni u tom razdoblju često su bili neodređeni, budući da nisu izričito navodili da se žene ne mogu baviti određenim poslom, ali nisu ni određivali mogućnost zaposlenja „bez obzira na spol“, iako su većinom pisani u muškom licu. Primjer takvog neodređenog zakona bio je *Zakon o narodnim školama*, donesen u prosincu 1929. godine, u kojem se npr. o školskom nadzorniku govori u muškom rodu, ali je nejasno može li taj posao vršiti i žena, s obzirom da se ta mogućnost nije izričito isključila.¹⁹⁰

Žene koje su se uvjerile da diploma nužno ne mora voditi do karijere bile su diplomirane pravnice. Iako su se po završetku studija mogle zaposliti na mnogim administrativnim mjestima te kao tajnice i činovnice u mnogim institucijama, nisu mogle napredovati ako su željele, a i sama činjenica da udana žena u jugoslavenskom društvu ima ograničenu pravnu sposobnost umanjivala je njihov „pravni“ kredibilitet.¹⁹¹ Također, odvjetnički i sudački krugovi nerado su primali ženu u svoje krugove.¹⁹² Problem je eskalirao 1928. godine, kada je donesen *Zakon o advokatima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* kojim je ženama izričito dopušteno da se

¹⁸⁶ Đuranović-Janda, S., (1960), *Žena u radnom odnosu*, Zagreb: Naprijed Zagreb str. 114

¹⁸⁷ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, str. 45

¹⁸⁸ Košutić, K., (2021), str. 45

¹⁸⁹ Đuranović-Janda, S., (1960), str. 118

¹⁹⁰ Franković, D., (1958), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško- književni zbor, Zagreb, str. 312

¹⁹¹ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću*, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 243.

¹⁹² *Ibid.*

bave odvjetačkom profesijom, ali je s druge strane iste godine donesen i *Zakon o sudijama redovnih sudova* koji je izričito zabranio ženama obavljanje sudačke dužnosti.¹⁹³

Veliki problem za žene radnice u Hrvatskoj u vrijeme Kraljevine Jugoslavije bilo je i karijerno napredovanje, koje je bilo gotovo nemoguće. Primjerice, u „*ministarstvu prometa žene su se mogle zaposliti samo kao telefonistice, blagajnice i daktilografkinje*“.¹⁹⁴ Slična situacija bila je prisutna i u financijskim zavodima, ali su im oni barem nakon Prvog svjetskog rata postali dostupni.¹⁹⁵ Drugim riječima, za žene su uglavnom bili rezervirani samo tzv. „drugorazredni poslovi“. Općenito, iz svih propisa vidljivo je da je žena i dalje bila neravnopravna muškarcu te se to u društvu jasno manifestiralo u svim javnim segmentima života, kao i u privatnosti doma.¹⁹⁶ Ženama je ipak prije svega bila namijenjena uloga domaćice, supruge i majke, a one koje su bile zaposlene, bile su plaćene manje od muškaraca za svoj rad, nisu mogle mnogo napredovati niti su im bilo kakvi rukovodeći položaji bili dostupni. Stoga, valja zaključiti da se konkretan napredak proveo tek nakon Drugog svjetskog rata.

3.3. Borba za ženska prava u Hrvatskoj između Prvog i Drugog svjetskog rata

Nakon Prvog svjetskog rata, borba za ženska prava u Hrvatskoj postala je jača i glasnija, s obzirom da su žene dokazale da su jednako konkurentne na tržištu rada kao i muškarci. Ta se borba najjasnije prikazala kroz borbu za pravo glasa. To je bilo evidentno i u zahtjevu Hrvatskom saboru 1917. godine¹⁹⁷, kada se Marija Jurić Zagorka, već spomenuta poznata hrvatska spisateljica i prethodnica feministkinja u Hrvatskoj, zauzela za pravo glasa žena i njihovo priznavanje kao punopravnih građana.¹⁹⁸ Nju je podržavao političar Stjepan Radić, koji je tvrdio da opće pravo glasa svakako treba dati i ženama kako bi ono doista i bilo opće, navodeći; „*Žene uobće, a seljačke i radničke žene napose, vrše kod kuće isto tako tešku i važnu zadaću, - paće još težu i važniju, kao muškarci na fronti i za frontom, to svi europski narodi*

¹⁹³ Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću*, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak, str. 243

¹⁹⁴ Rudančić, M., (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad, str. 27

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ Željko, D., (2014), *Obiteljskopравни položaj žena u Hrvatskoj u razdoblju od 1914. do 2014. godine*, Pravnik, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, str. 33

¹⁹⁷ Ograjšek Gorenjak, I., (2014), *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb str. 61

¹⁹⁸ Internetska stranica Hrvatskog Sabora, (2012), *Novinarska soba u Saboru nosi ime Marije Jurić Zagorke*, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023), <https://www.sabor.hr/hr/novinarska-soba-u-saboru-nosi-ime-marije-juric-zagorke>

traže, da se u buduće prizna pravo glasa seljačkim i radničkim ženama za njihov rad i muku, a školovanim ženama da se prizna sbog njihove naobrazbe.“¹⁹⁹

U studenom 1919. godine, žene u Hrvatskoj i Slavoniji stekle su pravo glasa na općim i gradskim izborima *Uredbom o izboru gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije* i *Uredbom o izboru općinskih odbora za upravne općine Hrvatske i Slavonije*.²⁰⁰ No, to je vrijedilo samo za žene koje „vode svoje ili obiteljsko gospodarstvo, obrtničku ili trgovačku radnju, te zaposlenice javnih ili privatnih institucija koje su završile četverogodišnju srednju školu.“ Zatim su te odredbe ponovljene 1922. *Zakonom o izboru gradskih zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije*, uz proširenje prava glasa na „sve žene koje su završile srednju školu ili neku od stručnih škola“.²⁰¹ Međutim, odredbe su ostale „mrtvo slovo na papiru“, s obzirom da se u praksi nisu provele.²⁰²

U lipnju 1921. godine donesen je tzv. *Vidovdanski ustav* koji je ostao suzdržan po pitanju ženskog prava glasa, s obzirom da je određivao da će se o tom pitanju izjasniti zakon. Pritom nije prekinuo razvoj izbornih prava žena jer je za Hrvatsku i Slavoniju vrijedio navedeni izborni zakon iz 1922., koji je potvrdio odredbe uredbi iz 1919.²⁰³ Ipak, s obzirom na neutralnu formulaciju ustava i nepostojeću praksu, žene su dvadesete godine prošlog stoljeća *de facto* provele bez prava glasa. Nadalje, u rujnu 1931. godine proglašen je *Ustav Kraljevine Jugoslavije* koji je također ostao neutralan i ponovio odredbu Vidovdanskog ustava.²⁰⁴ Međutim, iste godine stupio je na snagu *Zakon o biračkim spiskovima* koji je neposredno ukinuo žensko pravo glasa izričitom odredbom prema kojoj biračko pravo ima svaki muški državljanin s navršenom 21 godinom, referirajući se pritom i na „*Zakon o izboru zastupnika za Narodno predstavništvo koji je isključivao žene*“.²⁰⁵

Ostali zakoni doneseni 30-ih godina prošlog stoljeća također isključuju ženino pravo glasa, ali posredno, pozivajući se na spomenuti *Zakon o biračkim spiskovima*. Primjerice, *Zakon o opštinama* donesen u travnju 1933. godine propisuje opće, jednako i neposredno javno pravo glasa, ali pritom navodi da biračku sposobnost imaju oni iz biračkog popisa prema zakonu iz

¹⁹⁹ Boban, B., „*Materinsko carstvo*“. *Zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu*, Žene u Hrvatskoj, Ženska i kulturna povijest, Ženska infoteka, Zagreb, str. 205

²⁰⁰ Ograjšek Gorenjak, I., (2014), *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb, str. 95

²⁰¹ Ograjšek Gorenjak, I., (2014), str. 97

²⁰² *Ibid.*

²⁰³ Ograjšek Gorenjak, I., (2014), str. 98.

²⁰⁴ Ograjšek Gorenjak, I., (2014), str. 103.

²⁰⁵ Rudančić, M. (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, str. 24.

1931.²⁰⁶ Drugim riječima, unatoč određenim promjenama u zakonodavstvu, žene u Hrvatskoj nakon Prvog svjetskog rata nisu se uspjele izboriti za svoje pravo glasa. Ženske organizacije protestirale su u više navrata, ali nisu postigle uspjeh.²⁰⁷ Također, iako je Hrvatska slijedila modernističku struju država Srednje Europe, Srbija je nastojala sačuvati svoj položaj moći, ignorirajući modernističke ideje vanjskog svijeta i izbjegavajući rješavanje određenih pitanja, poput ženskog prava glasa.²⁰⁸

Unatoč navedenim preprekama, žene su nastavile svoju borbu za ravnopravnost i pravo glasa kroz određene aktivnosti političkih stranaka koje su svojim progresivnim i liberalnim programima naglašavali važnost ženskog položaja u društvu. Pritom je najveći utjecaj imala *Seljačka sloga*, prosvjetno-humanitarna organizacija Hrvatske pučke seljačke stranke, osnovana u listopadu 1925. godine, koja je propagirala ulogu žene kao čuvarice ognjišta i kulture te njenu ulogu majke kao odgajateljice novih naraštaja, prikazujući pritom žensko stanovništvo kao ravnopravne članove društva.

Od 1926. do 1929. godine objavljivala je časopis *Seljačka Prosvjeta*, a nakon toga časopis *Seljačka Sloga* koji je bio aktivan do 1941. godine.²⁰⁹ Aktivnostima stranke i časopisa *Seljačke Sloge*, Hrvatska je pokazala europskom društvu da prati moderne trendove i razvoj ženskih prava, da se kao nacija može nazivati naprednom i parirati modernim državama Europe, ali da pritom čuva i njeguje svoju staru seljačku kulturu i tradiciju. Žene su kroz programe *Seljačke Sloge* uvedene u javni život zajednice kako bi se njihovom prosvjetom i naobrazbom unaprijedio cijeli seljački narod Hrvatske.

Časopis *Seljačka Sloga* služio je za širenje propagande HPSS-a i uključivanje žena i mladih u seljački pokret. Žene koje su potpuno bile u sjeni, stavio je „na vidjelo“, uključujući žene u društveni život zajednice. Poticalo se opismenjivanje, kampanjom za očuvanje izvorne narodne nošnje pozivalo se žene da održe svojim radom seljačku kulturu, a zdravstvenim akcijama nastojalo ih se naučiti kao da održe opće zdravlje i higijenu svoje obitelji.²¹⁰ Zbog toga što se neposredno obraćao ženama, časopis *Seljačka sloga* bio je vrlo popularan među ženama te je imao i svoje autorice i suradnice.

²⁰⁶ Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, str. 23.

²⁰⁷ *Ibid.*

²⁰⁸ Košutić, K., (2021), str. 25

²⁰⁹ Lempl, D., (2018), *Slika žene u glasilima Seljačke sloge*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Interdisciplinarni diplomski rad, str. 5.

²¹⁰ Lempl, D., (2018), *Slika žene u glasilima Seljačke sloge*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Interdisciplinarni diplomski rad str. 7.

Žena koja se pritom zasigurno najviše istaknula bila je Mara Matočec, uzor seljačke žene u Hrvatskoj. Svojim radom, inteligencijom i entuzijazmom te životnim iskustvom privukla je mnoge seljačke žene u društveno i kulturno djelovanje javnog života.²¹¹ Bila je savršen tip hrvatske seljačke žene, ona koja obavlja svoje dužnosti kao majka i supruga, ali pritom ne zanemaruje svoju društvenu ulogu i svoje mjesto u javnom životu te je spremna boriti se za prava koja joj pripadaju.²¹² Borila se za pravo žene na prosvjetu, navodeći; „*Kako se može neki čovjek nazivati velikim Hrvatom, čovjekom, demokratom, a rad bi, da mu žena ne zna ništa o ničem, da nikud ne vidi dalje od kuće svoje. To nije ni Hrvat, a ni čovjek.*“²¹³

²¹¹ Lempl, D., (2018), str. 19.

²¹² Kolar Dimitrijević, M., (2007), *Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.)*, Izvorni znanstveni članak, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 6 No. 12, str. 1

²¹³ Lempl, D., (2018), str. 23.

4. ZAKLJUČAK

Sumirajući navedeno vidljivo je da se za vrijeme Austro-ugarske monarhije od žena u Hrvatskoj očekivala tradicionalna uloga u društvu kao domaćice i skrbnice. To se prvenstveno očitovalo kroz austrijski Opći građanski zakonik koji je, unatoč odredbama koje su izričito određivale ravnopravni položaj žena i muškaraca, bio dovoljno fleksibilan da ga muška populacija okrene u svoju korist. Obrazovanje žena bilo je ograničeno, a u školama se provodila politika oblikovanja poželjnih ženskih karakteristika. Iako su uspjele steći ekonomsku neovisnost, na radnom mjestu suočene su sa značajnim izazovima i diskriminacijom. Situacija se nije drastično promijenila ni u Kraljevini Jugoslaviji. Bez obzira na dostupnost većem broju studija na fakultetima, za žene su nakon studija uglavnom bili rezervirani samo tzv. „drugorazredni poslovi“. Unatoč aktiviranju određenih političkih stranaka, pojedinaca i organizacija, borba za ženska prava ostala je statična, što se može pripisati društvenoj zaostalosti sredine u odnosu na ostatak Europe te nepostojanju konkretnih programa za realizaciju.

Stoga valja zaključiti, unatoč određenim pozitivnim promjenama, pravni sustavi ondašnje Austro-Ugarske monarhije i Kraljevine Jugoslavije nisu u potpunosti predstavljali „odskočnu dasku“ unaprjeđenju radnih uvjeta i razvoju ženskih prava, već su ostali „mrtvo slovo na papiru“. Žene su ostale u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarce, unatoč prilikama i inicijativama za modernizaciju. Iako su činile ukupnu radnu snagu, dostojno parirajući muškarcima, nisu ostvarile jednaka prava na zaposlenje i napredovanje te pravo na jednaka novčana primanja. Ipak, njihove borbe utrle su put budućim generacijama žena prema postignuću veće jednakost i boljih mogućnosti, što je postalo evidentno nakon Drugog svjetskog rata.

LITERATURA

1. Antić, Lj., (2001), Hrvatska politika u 20. stoljeću, Hrvatska revija 1, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023): <https://www.matica.hr/hr/322/hrvatska-politika-u-20-stoljecu-20893/>
2. Austrijski opći građanski zakonik, dostupno na internetskoj stranici (pristupila 15. travnja 2023): [https://advokatprnjavorac.com/zakoni/AUSTRIJSKI GRADANSKI ZA KONIK.pdf](https://advokatprnjavorac.com/zakoni/AUSTRIJSKI_GRADANSKI_ZAKONIK.pdf)
3. Batina, K., Pokret učiteljica u Hrvatskoj na početku 20. stoljeća, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 5. travnja 2023): <https://alfportal.hr/index.php/component/content/article/4041-predmetna-nastava/povijest/1172-pokret-uciteljica-u-hrvatskoj-na-pocetku-20-stoljeca>
4. Boban, B., (2006), *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006.
5. Boban, B., „*Materinsko carstvo*“. *Zalaganje Stjepana Radića za žensko pravo glasa i ravnopravan položaj u društvu*, Žene u Hrvatskoj, Ženska i kulturna povijest, Ženska infoteka, Zagreb
6. Čepulo, D., (2002), *Izborna reforma u Hrvatskoj 1875 – liberalizam, antidemokratizam i hrvatska autonomija*, Izvorni znanstveni rad, Zbornik pravnog fakulteta, Godina 52 – Broj 3-4, str. 669
7. Čepulo, D., (2021), *Hrvatska pravna povijest u europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet
8. De Beauvoir, S., (2016), *Drugi spol*, Naklada Ljevak, Zagreb
9. Dobrovšak, Lj., (2005), *Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj*, Croatica Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 29 No. 56, str. 95
10. Đuranović-Janda, S., (1960), *Žena u radnom odnosu*, Zagreb: Naprijed Zagreb
11. Eisner, B., Plivarić, M., (1937), *Mišljenja o predosnovi građanskog zakonika za kraljevinu Jugoslaviju*, Pravničko društvo u Zagrebu
12. Erceg, S., Tataj, D., (2019), *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti, Vol. 10 No. 10
13. Franković, D., (1958), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško- književni zbor, Zagreb
14. Grgić, S. (2020), *Između režimske ideologije i potreba građana: Savska banovina 1929-1939.*, Sveučilište u Zagrebu Fakultet hrvatskih studija str. 354
15. Internetska stranica Hrvatskog Sabora, (2012), *Novinarska soba u Saboru nosi ime Marije Jurić Zagorke*, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023), <https://www.sabor.hr/hr/novinarska-soba-u-saboru-nosi-ime-marije-juric-zagorke>

16. Ivon, K., Blažinović, J., (2016), *Kako bih mogla da budem dobra ili o ženskom pismu Jagode Truhelke*, Izvorni znanstveni rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja, str. 53
17. Kolar Dimitrijević, M., (2007), *Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.)*, Izvorni znanstveni članak, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 6 No. 12
18. Kolar Dimitrijević, M., (2007), *Podravka Mara Matočec, prva seljačka književnica i političarka u Hrvatskom seljačkom pokretu (1918.-1940.)*, Izvorni znanstveni članak, Podravina: časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja, Vol. 6 No. 12, str. 1
19. Kolar-Dimitrijević, (1984), *Privredna kretanja, zaposlenost i nezaposlenost radništva Savske banovine 1929 – 1939.*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Izvorni znanstveni rad,
20. Kosnica, I., Protega, M., (2019), *Politička prava u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca: razvoj temeljnih obilježja*, Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku, Vol. 35 No. 1, str. 145-146
21. Košutić, K., (2021), *Neravnopravnost žena na području kontinentalne Hrvatske kroz prizmu pravnog sustava međuratne Kraljevine Jugoslavije*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija, Diplomski rad
22. Krešić, M. (2013), *Nasljednopravna načela opsega građanskog zakonika u praksi hrvatskoslavonskih ostavinskih sudova*, Izvorni znanstveni rad, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, Vol. 63 No. 5-6, str. 1097-1111
23. Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelktualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad
24. Krešić, M., (2016), *Žensko pitanje u reformama bana Ivana Mažuranića*, Intelktualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme, Zbornik radova, Pregledni znanstveni rad, str. 243.
25. Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet,
26. Krešić, M., Rakitičan, M., (2015.), *Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet
27. Krišto, J., (1996), *Hrvatsko 20. stoljeće*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 444
28. Lempl, D., (2018), *Slika žene u glasilima Seljačke sloge*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Interdisciplinarni diplomski rad
29. Lorković, B., (2016), *Žena u kući i u društvu*, Gradska knjižnica Dugo Selo
30. Miles, R., (2009), *Ženska povijest svijeta: Tko je skuhao posljednju večeru?*, Europapress holding, Novi Liber, Zagreb

31. Miljković, D., Batinić, Š., (2010), *Iz povijesti hrvatskoga srednjega školstva u razdoblju od 1918. – 1940.*, Napredak : Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju, Vol. 152 No. 3-4,
32. Ograjšek Gorenjak, I., (2014), *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Europa, Zagreb
33. Ograjšek Gorenjak, I., (2019), *Ženska strana Zagrebačkog sveučilišta u međuraću, Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967.* Društvo, kultura, svakodnevica: Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem, Izvorni znanstveni članak,
34. Ograjšek I., (2004), *Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća*, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, Izvorni znanstveni rad
35. Peić-Čaldarović, D., (1997), *Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.-1941.)*, Izvorni znanstveni članak, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb, str. 492
36. Piškor, M., (2020), Marija Jambrišak: Spistaljeljica i najvažnija hrvatska pedagoginja, Crtice iz povijesti, Ženski trag u povijesti, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023): <https://belizagrebgrad.com.hr/marija-jambrišak-spistaljeljica-i-najvažnija-hrvatska-pedagoginja/>
37. Raguž, M., (2010), *Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu, Vol. 37 No. 1, str. 88., 93.
38. Ribić, K., (2019), *Bračno pravo Kraljevine Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Diplomski rad
39. Rosandić, J., (2013), *Razvoj školstva od šezdesetih godina 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća*, Sveučilište J.J. Strossmayer u Osijeku, Filozofski fakultet
40. Rudančić, M., (2017), *Žena, majka, radnica: Zaposlenost žena u središnjoj Hrvatskoj u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Diplomski rad
41. Šubić Kovačević, I., (2016), *Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927.*, Politička misao, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 107
42. Šubić Kovačević, I., (2016), *Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927.*, Politička misao, Hrvatski institut za povijest, Zagreb,
43. Ujaković, B., (2003), *Udžbenici za opismenjivanje odraslih u prvoj polovici XX. stoljeća*, Anali za povijest odgoja, vol. 2, Zagreb
44. Vukelić, V., (2003), *Tragovima prošlosti*, Naklada zavoda Matice hrvatske, Zagreb
45. *Zakon o izbornom redu kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pitanja i odgovori (1910)*, Hrvatska (1868-1918) Zakoni, Hrvatsko društvo za pučku prosvjetu, Zagreb
46. Željko, D., (2014), *Obiteljskopравни položaj žena u Hrvatskoj u razdoblju od 1914. do 2014. godine*, Pravnik, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet

47. Župan, D., (2001.), „*Uzor djevojke*“: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19.st., Izvorni znanstveni članak, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, str. 440-441
48. Župan, D., Od protomodernizacije do modernizacije školstva u hrvatskoj, dostupno na internetskoj stranici (pristupljeno 15. travnja 2023.): <https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>